

नमो तस्य भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्य

आणण्ड बूद्ध

(नेपालको प्रथम बौद्ध मासिक पत्रिका)

(कमलासनमा भगवान् बुद्ध)

बजे २२, अड्डे ११

ने.सं. १११५ होलिपुनि

वि.सं. २०५१ फालमुणि

इ.सं १६६५ मार्च

एक प्रतिको रु. ६।-

वार्षिक रु. ६०।-

आजीबन रु. ६००।-

“आनन्दभूमि” को जानकारी

- (१) “आनन्दभूमि” आनन्दकुटी-विहारगुठीद्वारा प्रकाशित हुने नेपालको बहिलो बुद्धधर्मसम्बन्धी मासिक पत्रिका हो । जुनसुकै महिनामा पनि ग्राहक बन्न सकिन्छ । पत्रिका प्रत्येक पूर्णिमाको दिन प्रकाशित हुनेछ ।
- (२) यो आनन्दकुटी-विहारगुठीको मुख्यपत्र हो । यसमा बुद्धधर्मसंग सम्बन्धित विषय छापिनेछ ।
- (३) लेखकद्वारा प्रकट भएका कुनैपनि विचारमा लेखकको उत्तरदायित्व लेखकमं हुनेछ, सम्बद्धमण्डल हुनेछन् ।
- (४) लेखकले नेपालीभाषा र नेपालभाषामध्ये कुनैपनि भाषामा लेख पठाउन सकिन्छ र पठाइएका लेख किर्ती पठाउने व्यवस्था गर्न नसकिने भएको ले प्रतिलिपि आफूसँग राढी पठाउनु बाध्यनीय छ ।
- (५) लेख पठाउदा पूरा साइजको कागजमा एकापटि मात्र लेखेर पठाउनुपर्नेछ ।
- (६) ग्राहकशुल्क, विज्ञापन तथा प्रबन्धसम्बन्धी पत्र व्यवस्थापकको नाउमा आनन्दभूमि कार्यालयमा पठाउनुपर्नेछ । पत्रव्यवहार गर्दा आपनो ग्राहकसंख्या तथा नाम र ठेगाना राग्ररी लेखिएको हुनु जरूरी छ । ठेगाना हेरकेर हुने भएमा व्यवस्थापकलाई सूचना दिनुपर्नेछ । पत्रिका समयमा नयुगे लिखित सूचना दिने गर्नुपर्नेछ ।
- (७) कुनैपनि लेख प्रकाशित गर्ने वा नगर्ने अधिकार सम्पादकमं रहनेछ ।
- (८) नेपाली र नेपालभाषाका दुइटा छुट्टालुट्ट पत्रिका निस्कनेछन् । दुईको अलग अलग ग्राहक बन्नुपर्नेछ । दुइटेको एक पटक पनि ग्राहक बन्न सकिनेछ । एक पटक ग्राहक बन्नेको लागि छूटको व्यवस्था छ ।
- (९) नेपालीभाषामा प्रत्येक औंसीको दिनमा र नेपालभाषा प्रत्येक पूर्णिमाको दिनमा प्रकाशित हुनेछ ।

★ ★

विषय-सूची

१. बुद्धवचन-	१	८. मानवधर्म-	१५
२. सम्पादकीय-	२	९. हे शामा (ज्ञानमाला)-	१७
३. आजका बौद्धदर्शनहरू हिलोको.....	३	१०. विद्यार्थी जीवनमा आर्यशाटाङ्गिवासांको...	१९
४. जगत्को विचार गरौं (कविता)-	४	११. म गर्वको अनुभव गर्नु-	२०
५. ब्र.त्रावरण र अध्यात्मवाद-	६	१२. बौद्ध बूद्धाश्रम गतिविधि-	२२
६. जीविधर्मा को बुद्ध हुने ?-	१३	१३. बुद्धको शान्ति चाहिएको छ-	२४
७. जिन्दगी खोला जस्तो (कविता)-	१४	१४. बौद्ध गतिविधि-	२५

★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★

भाषाप्रद भूमि

(नेपालीभाषा)

वर्ष २२, अङ्क-११-बुःसं० २५३८ फाल्गुणपूर्णिमा

पियतो जायतो सोको पियतो जायतो भयं ।

पियतो विष्पसुत्रस्स नतिथ सोको कुतो भयं ॥

★ ★ ★

(एक कुटुम्बिकले आफ्नो छोरा मर्दा शोकले डाह भएर श्मसानमा गई रोइरहो र त्यसले पुत्रशोक सहन गर्न सकेन । यस कुरामा शास्त्रा तथागतले उक्त कुटुम्बिक श्रोतापत्तिमार्गमा पुग्ने भाग्य भएको देखेर उसकहाँ गई उसलाई मरणानुस्मृति भावनालाई प्रहण गरी बस्ने कुरा बताई उत्पन्न हुने शोक होस् वा भय होस् त्यो प्रिय हुनुको कारणले गरी मात्र उत्पन्न हुने हो अतः प्रियबाट मुक्त हुनुपर्छ तब त्यसमाथि शोक पनि आइपर्दैन र भय पनि आइपर्दैन भनी यो गाथा बताउनुभएको हो ।)

प्रधानसंपादक— भिक्षु कुमार काश्यप । **संपादक**— सुवर्ण शाक्य, बटुकुर्ण शर्मा, अष्टमुनि गुभाज । **व्यवस्थापक**— भिक्षु अनिस्तु । **सहव्यवस्थापक**— तीर्थनारायण मानन्धर । **व्यवस्थापनसयोगी**— विरत्न मानन्धर, मदनरत्न तुलाधर, सुरेश महेज । **प्रधानकार्यालय**— आनन्दकुटीविहार, स्वयम्भू, काठमाडौं, पो० ब० न० ३००७, फोन नं. २७१४२० **नगरकार्यालय**— धर्मचक्रविहार, बागबजार (समय- साँझ ५ बजेदेखि ७ बजेसम्म) **मुद्रक**— ॐ पिटिग प्रेस, ॐ बहाल, काठमाडौं ।

सुम्पादकीय

बुद्धको मूर्ति र कलाकार

नेपालका मूर्ति बनाउने कलाकारमा बौद्धहरू ने बढीमात्रामा देखिन्छन् । बुद्धधर्मसंग सम्बन्धित महायानो वज्रयानी परंपराका देवदेवीहरू विशिष्ट कलाकारिता प्रदर्शन गर्दै बनाइएका मूर्ति धेरै पाइन्छन् । आजकान नेपाली धातुका मूर्तिहरू प्रति विदेशी पर्यटकहरू धेरैमात्रामा आवश्यित भएका देखिन्छन् । यस आकर्षणले गर्दा कलाकारहरू पनि बढी उत्साहित भएका छन् । यही कारण बौद्धदेवोदेवताहरूको मूर्ति बजारमा देखिन्छन् । यसरी नेपाली उच्चोगमा वृद्धि भएको धेरै राङ्गो कुरा भएको छ । सीपको विकास हुनु राष्ट्रको लागि ने धेरै फाइदाजनक छ ।

मूर्तिहरू प्रायः जसो शास्त्रीय अधारमा बनेका हुन्छन् । मुद्रा र प्रतीकात्मकता बौद्धमूर्तिहरूको विशेषता हो । कल्पनाभन्दा यथार्थ चित्रण नै बौद्धकलामा पाइन्छ । मूर्तिका कलाकारहरूमा सामान्यरूपमा भएरछि विषयवस्तुसम्बन्धी शास्त्रीय ज्ञान रहेको हुन्छ । परम्पराको अनुसरण गरिने प्रवृत्ति धातुमूर्तिकलाकारहरूमा बढी देखिन्छ । यसरी कलाकारहरूले मूर्तिको प्रचार गर्दा वज्रायानीधर्मको विशेष प्रचार भएको छ । कलाकारले सिद्धार्थ गौतम बुद्धको मूर्ति पनि धेरै

बनाउने गरेको देखिएको छ । यसरी गौतम बुद्धको मूर्ति बनाउँदा कलाकारहरूको पूर्व अस्यस्त बानी यसमा पनि पन्द छोडेन । फलस्वरूप बुद्धको चीवरलाई पनि बुट्टा काटेर सीप प्रदर्शन गरिए । छिलिमिली हुनु राङ्गो कुरा हो तर त्यो आइमाईको सारोको बुट्टा जस्तो भएर चीवर हुनुवाट बर रहन गयो ।

बुद्धका विभिन्न मुद्रा छन् । तो मुद्रा पनि कलाकारितामा पुरदा सादापनभन्दा सौन्दर्य नै त्यसमा रहन गएको देखिएको छ । बुट्टाद्वारा सौन्दर्य प्रदर्शन गर्ने हुँदा वास्तविक सौन्दर्यको मूल्य घट्दै गएको देखिन गएको छ ।

कलाकार कुशल भएपनि व्यावहारिक र वास्तविकताबाट पर हुँदा मौलिक धर्मसाधनामा भेद आएको छ । यसबाट भ्रम पैदा हुने संभाव्यता पनि बढी आएको छ ।

अतः विद्वान् कलाकारवर्गले मूर्तिमा आपनो सीप आरोपित गर्दा शास्त्रीय परंपरा र यथार्थ वस्तु-स्थितिलाई पनि ध्यान दिने गरिएमा नेपाली बुद्धमूर्ति र कलाकारको सम्मान मौजूद रहनेको भन्ने आशालिइएको छ ।

आजका बृद्धदर्शनहरू हिजोको बुद्धधर्मको रूपान्तर

-पुरुष शाक्यबश

प्रतीत्यसमुत्पाद-

बुद्धले भिक्षु आनन्दलाई भन्नुभयो, “आनन्द, प्रतीत्यसमुत्पाद अति गम्भीर विषय हो । यस धर्मलाई नजानेमा प्रतिवेद (सूक्ष्म र गम्भीर दर्शन) नगरमा प्रजामा उत्तमेको धागो जस्तै, गाँठोपरेको ढोरी जस्तै उपाय दुर्गति विनियोग प्राप्त भएको संसारको दुःखाट पार हुनेछैन । (दीर्घनि. २११५ बाट) ।

प्रतीत्यसमुत्पाद ब्रह्माण्डदेखि अणुपरमाणुसम्मको गम्भीर र सूक्ष्म उत्थनि र विनाशको सिद्धान्त हो । यो जस्तो विकसित र सत्यमा आधारित पूर्ण सिद्धान्त न पहिले थियो न अहिले न छ, न पछि हुनेछ । यो सिद्धान्तलाई बुद्धि-विवेक र ज्ञानको आधारमा दार्शनिकहरूले यसको भाव बुझ सकेपनि यसको यथार्थता बोध गर्न कठिन पर्नेछ । त्यसकारण बुद्धले यो भएपछि त्यो हुनेछ, यो उत्पन्न भएमा त्यो उत्पन्न हुनेछ, यो नभएपछि त्यो पनि हुनेछैन र यसको निरुद्ध भएपछि त्यसको पनि निरुद्ध हुनेछ, भनी केवल बीजको रूपमा अति संक्षिप्तमा यस प्रतीत्यसमुत्पादसिद्धान्तको प्रकाश गर्नु भएको देखिन्छ । (इमस्मि इति इदं होति, इमस्सप्ताद इदं उपज्जति, इमस्मिं इदं न होति, इमस्स निरोधा इदं निरुम्भति । (म. नि. उपरि पण्णास १५/४) । यो अति सूक्ष्म कलापको माध्यमबाट निर्माण हुने अति गहन

विषयवस्तु भएको कारण दर्शनको माध्यमबाट यसको परमार्थता बोध हुग सकेछैन र केवल पुष्ट समाधिको आधारबाट मात्र यसको अनुभूति हुने पश्चात् विषयवस्तु कारण बलाप यति सूक्ष्म छ न त्यसको पुनः अर्को विभाजन न हुन सक्छ न तरो प्राणीको नाङ्गो आँखाले देखन र अनुभूति न गर्न सक्छ ।

बुद्धपछि समय र परिस्थितिले जुन काँचुली फे-यो त्यही अनुरूप आचार्यहरू र दर्शनाचार्यहरूले बुद्धारा निर्धारित समाधिको माध्यमलाई पन्थाएर प्रतीत्यसमुत्पाद दर्शनको रूपमा विश्लेषण हुन गएको देखिन्छ । सम्पूर्ण विश्व र विश्वमा रहेका यावत् गुणधर्मको उत्पत्तिको यो प्रतीत्यसमुत्पादसिद्धान्तलाई बुद्धपछिका दार्शनिकहरूले केवल धर्मक्षेत्रमा मात्र उपयोग गरेको पाइन्छ । यो धर्ममा मात्र उपयोग हुने सीमित सिद्धान्त नभई पदार्थ र तत्त्वमा पनि यो सिद्धान्त त्यति ने उपयोग हुन सक्छ । यस अर्थले पनि यस सिद्धान्त विश्वव्यापक र अति विस्तृत छ । यसको उपयोग समाज, राज्य, र व्यक्तिका बीचमा सुमधुर संबन्ध कायम गर्ने सम्बन्धमा पनि यस सिद्धान्त प्रयोगमा ल्याउनको निमित्त उपयोगीसिद्ध हुन सक्छ । तसर्थे हिजो आजको दार्शनिक जगत्मा पाञ्चात्यदेशका विद्वान् हरूले यस सिद्धान्तको अनेक प्रकार द्वारा व्याख्या गर्ने चेष्टा गरेको पाइन्छ । फलस्वरूप

कार्यकारणसम्बन्धका बीच सापेक्षता एवं गतिमूलक अत्रेक सिद्धान्तहरू विकसित गरेको पाइन्छ । बुद्धको समयमा र त्यसपछिका आचार्यहरू र दार्शनिकहरूले यस प्रतीत्यसमुत्पादको सिद्धान्तभाई केवल निर्बाण प्राप्त गर्ने सीमित साधनको रूपमा खोजीभयो भने हिजो आज सर्वाङ्ग क्षेत्रमा यसको द्वोजी भएको पाइन्छ ।

प्रतीत्यसमुत्पादको सर्वउपयोगिता र सर्वश्रेष्ठ सिद्धान्तको आचित्प्रतीतालाई यही^१ ने दिसर्जन गरी पुनः धर्मपत्थलाई ने लिएर विचार गरौँ । यो अति गम्भीर र सूक्ष्म विवेयवस्तु भएको ले यस प्रतीत्यसमुत्पादलाई समय परिस्थिति अनुकूल बौद्धाचार्यहरूले परिभाषित गर्दे लगेको पाइन्छ । यससम्बन्धमा विभिन्न आचार्यहरू र भिक्षुहरूद्वारा गरिएको परिभाषालाई समीक्षा गरौँ । महायानको उदय हुनुभन्दा पहिलेका घेरबाद भिक्षुहरूले म. नि. उपरि परमा १५/४ बृद्धद्वारा दिनुभएको माथि उल्लेख भएका इमस्ति इति..... परिभाषालाई ने अपनाइपाएको पाइन्छ । महायानको उदय अपेक्षित आवक्यानको नामबाट अति चर्चित आचार्य बसुबन्धुले प्रतीत्यसमुत्पादको परिभाषाविना ने बार दिस्थितिको बर्णन गरेको पाइन्छ । यसकारण आवक्यानको तर्फबाट महायानको उदयपछि प्रतीत्यसमुत्पादको परिभाषा गर्ने आचार्यहरूमध्ये यहाँ भिक्षु अनिदद्वारा अनिधिमक संप्रहमा उल्लेख गरेको यस परिभाषालाई प्रस्तुत गर्नु बढी उपयुक्त हुनेछ । “जो प्रत्ययसमूह प्रत्ययसामग्रीको अपेक्षा गरेर साथसाथमा प्रत्ययोत्पन्न धर्महरूको उत्पाद गर्दछ, त्यो प्रत्ययसमूह ने प्रतीत्यसमुत्पाद हो । यस अनाइअनुसार अविद्याबाट तंस्कारमात्र उत्पन्न हुने होइन ह्यसमाहेक संस्कारको साथसाथ अन्य चंतसिकहरूको पनि तमानहरूमा युग्मद् उत्पाद भइरहन्छ ।

बुद्धवचनहरूको प्रमुख स्थविरवादी व्याख्याकार भिक्षु बुद्धघोष प्रतीत्यसमुत्पादको व्याख्या गरेको अवसरमा स्वयं यस्तो अगाड समुद्रमा निमग्न भयो र आधारको कुनै ठिकान ने नभएको महशूस गर्नुभयो ।

ववतुक्तमा अहं अद्य वृत्त्वथाकारवर्णनं ।

पतिटु नाधिगच्छामि अङ्गशोगाठु व सागरं ॥

(विसुद्धिमग्ग पृ. ४४१ बाट)

यत्सम्बन्धमा आवक्यानका भिक्षुहरू पछि महायानी आचार्यहरूको पनि केही परिभाषा यहाँ उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ ।

महायानसूत्रालङ्घारमा परमार्थताको व्याख्या गर्दे आचार्य असंग भन्नुहन्त, “प्रतीत्यसमुत्पादद्वारा जब यो तथ्य ज्ञात हुन्छ कि यस-यस कारणको अपेक्षाबाट त्यो त्यो कार्य उत्पन्न हुनेछ, तब यस्तो स्थितिमा लोकमा मिथ्याहृष्टिहरू कसरी टिक्कन सक्नेछन् ? (महापरमार्थ ४) ।”

आचार्य नागार्जुन माध्यमिक कारिकामा प्रतीत्यसमुत्पादको भाव यसरी व्यरूप गर्नुहन्त, “न कुनै वस्तु स्वतः उत्पन्न हुन्छ, न विनाहेतु ने उत्पन्न हुन्छ ।” न स्वतो नावि परता न द्वाभ्यां नाप्यहेतुतः ।

आचार्य नागार्जुन वस्तुको अस्तित्व न प्रत्ययमा आधारित मान्छ न क्रियामा नै । अस्तित्व केवल सापेक्षिक हो । जहाँको भनाइअनुसार प्रत्यय तथा फलको दोहोरो सम्बन्ध हुन्छ यसि एकले दुबैलाई जोड्छ जने अर्कोले दुबैलाई अलग गर्ने पनि । यो परस्परविरोधी सम्बन्धलाई हेतु तथा फलको अन्योन्याभित भन्नुहन्त तर यसको कुनै अस्तित्व नहुन्छ । यही ने निस्कमाव हो, शून्य हो । यसप्रकार आचार्य नागार्जुनले जगभंगरुवादीहरूको

मान्यतालाई अस्वीकार गरी आठ निबेदात्मक विशेषण-हरूबाट विशिष्ट भएको पारमार्थिक प्रतीत्यसमुत्पाद पूर्ण अजातिवाद भएको । जहाँ समस्त प्रपञ्चहरूको उपसमहबाट भएको बताउनुहुन्छ । यस प्रपञ्चहरूमा न उत्पाद ने हुन्छ, न निरोध ने, न नित्य (शाश्वत), न अनित्य ने (उच्छेद) न आगमन न निर्गमन ने । यी ने आठ प्रपञ्चहरू पारमार्थिक प्रतीत्यसमुत्पादको कार्य हुन्छ । नागार्जुनको भनाइश्रनुसार प्रतीत्यसमुत्पादको कार्यबाट जब प्रपञ्चनिवेदकार्य भई प्रपञ्च शून्य तत्त्वमा अवस्थित हुन्छ त्यहाँ ने सत्यको आभास दुन्छ । यहाँ ने अत्यन्त आनन्द प्रदान गर्ने निर्वाण हुन्छ । यस भनाइ-श्रनुसार प्रतीत्यतयुत्पाद केवल कारण-कार्यवादमात्र न भई यो सापेक्षवाद हो कारण यहाँ विजित तत्त्वहरू र चंततिहरूको भाव युगपद् उत्पाद हुन्छ । अदिदा उपादान संज्ञा, वेदना र विज्ञान आदि उत्पाद हुन्छ र विलाएर जान्छ । यो कारण कार्यको भावमात्र होइन यो एकआपसमा सम्बन्ध भएका अनेक भावहरूको सापेक्षभावको पर्णन हो । यसरी आचार्य नागार्जुनले कारण-कार्यवादको एक तहमात्रि उठेर सापेक्षभावको वर्णन गर्नुभएको छ ।

आचार्य नागार्जुन कार्य-कारणबद्धलाई बण्डन गर्दे सापेक्षवादमा आधारित शून्यवाद अथवा अजातिवादको प्रतिस्थापना स्वापना गर्दै लाने अभिप्रायमा लागेको पाइन्छ । धार्यांकारणसिद्धान्त दुष्टिमा आधारित इन्द्रिय निरपेक्ष-भाव हो । खासगरेर यस कारणकार्यवादमा इन्द्रिय निरपेक्षभावको सत्ता सावधानी भएको आभास पाइन्छ । नागार्जुनको भनाइश्रनुसार कुनैपनि पदार्थ स्वतः उत्पन्न हुन सक्दैन, न त अरबाट ने उत्पन्न हुनसक्छ, न विनाकारण उत्पन्न हुन सक्छ । स्वतः उत्पन्न जन्मको अर्थ हो

कुनै कार्य, उत्पन्न हुनुको अगार्व कार्य विद्यमान भएको हुनुपर्छ । यसरी कार्य गर्न पहिले कारण अवस्थित भएमा कार्य गर्न पहिले नै पदार्थ उत्पन्न र विद्यमान भएको मान्यपर्छ । अर्को पदार्थ परतः उत्पन्न हुन सक्दैन कारण परतः उत्पन्न भन्नुको अर्थ कार्य उत्पन्न हुनुभन्दा पहिले विद्यमान छैन र एक नवीन सूचित मान्न बाध्य हुनुपर्छ र उत्पत्तिबाट ने यसको सत्ता सत् अथवा आरम्भ भएको हुन्छ । यदि कार्य उत्पन्न हुनुभन्दा पहिले सत्ता असत् छ भने त्यसको सत्ता शशशुद्धको जस्तै असत् हुन जान्छ र त्यसको उत्पत्ति नै तम्भार हुन्दैन । यी दुबै स्वतः र परतः युगपद् उत्पन्न हुनुपर्छ । यसरी स्वतः र परतः उत्पन्न हुन सक्दैन कारण प्रकाश र अन्धकारको एक आपसमा विरुद्ध धर्म एकसाथ एक स्थानमा कदाचित् उत्पन्न हुन सक्दैन । सत्त्वाधबाह अथवा कारण-कार्यवाद-प्रनुसार कारण र कार्यमा भेद छैन किनकि कारण नै कार्यको रूपमा अभिव्यक्त हुन्छ । यी मार्थि उल्लेख भएका तथ्यहरूलाई विजार गर्दा कार्य सत् छ भने उत्पत्ति अर्थ देखिन आउँछ । यस अवस्थामा दृधमा पहिले नै दहीको स्वाद हुनुपर्छ । अर्को कारण र कार्य अभिन्न छ भने कारण कार्यको रूपमा लगातार उत्पन्न भइरहनुपर्छ । यसरी कारणबाट सबै कार्य एकसाथ (युगपद्) उत्पन्न भइरहनुपर्छ क्रमशः होइन र अर्को संसारमा कुनै कार्यको मैद जा बैचैत्य पनि नहुने हुनुपर्छ । यस हिसाबले असत्त्वाधबाद अथवा कारण-कार्यवादमा अनेक दोषहरू छन् । अर्को कारण र कार्य नितान्त भिन्न भएमा कुनैपनि कारणले कुनै कार्य उत्पन्न गर्न सक्छ, यस्तो अवस्थामा पानीबाट दही जान्न सक्छ, बालुबाबाट तेल निस्कन सक्छ । फेरि धर्म असत् भएमा, असत् कारणबाट कुनै उत्पन्न गर्न सक्दैन, तब कामापाद असम्भव हुन्छ । सत्कायवाद र अत्तकायवाद दुबैमा

बोधहरू हुन्छन् । अहेतुक उत्पादतः कारण-कार्यभावको ने निषेध हो । अतः जाति पा उत्पाद असम्भव हुन्छ । त्यस्तै उत्पादको अभावमा निरोध पनि असम्भव छ ।

दर्शन विकासको इतिहासलाई विचार गर्नु भन्दा पहिले यस प्रतीत्यसम्मुदादको द्वादश सिद्धान्तको सैद्धान्तिक मान्यतालाई विचार गर्ने । अविद्या र संस्कार पूर्वजन्मको संकेत भएको छ भने विज्ञान, नाम-रूप, घडायतन, स्पर्श, वेदना, तृष्णा, उपादान र भव यी आठ घडान्तहरू वर्तमानमा अटिरहने घटनाबाट लिएको हो र जाति र जारामरण इनामत दृढवा भवित्यको जन्ममा फल दिने प्रावधान भएको पाइन्छ । भूत, भवित्य र वर्तमान तीने कालका कर्मफलहरूको विवरण दिएको पाइन्छ । यसलाई बुद्धिषिठ्का आचार्यहरूले दर्शनको रूपमा यसरी विकसित गयो ।

इतिहासकारहरूको भनाइअनुसार आवक्यानबाट क्रमिकरूपमा महायान शून्यवाद र विज्ञानबादको विकास हुँदै गएको पाइन्छ तर यथार्थमा त्वोभन्दा केही भिन्न भएको पाइन्छ । अगु परमाणुको विश्लेषण सर्वप्रथम सर्वास्तिवादीहरूले गरेको देखिन्छ तर त्यसमा उत्पत्ति र विनाशसम्बन्धको गतिसम्बन्धमा सबभन्दा पाहेले सैद्धान्तिकवादीहरूले गरेको तथ्य वैभाषिकवादीहरूको आचार्य भद्रन्त धर्मबात, भद्रन्त घोष, भद्रन्त वसुमित्र र भद्रन्त बुद्धदेवले दिरोध गरेको कुरा आचार्य वसुबन्धुको अभिधर्मकोषबाट प्रष्ट भएको छ । सौत्रान्तिकवादीहरू उत्पत्ति र विनाश एके समयमा हुने अथवा उत्पत्ति हुनासाथ बीचमा कुनै फासला नपाउदै विनाश हुने पनि बताउँछ । सौत्रान्तिकवादी आचार्यहरूले यसरी यस्तो दार्शनिक पद्धतिको रूपमा विकसित गयो । यो विषय सत्य र असत्यभन्दा पनि यस दर्शनले बुद्धको मुख्य

सिद्धान्त अनित्य अनात्म समेतको यथार्थ भावनाको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ । यस अर्थले यो दर्शनको महत्ता विशेष किसिमको छ । यस पद्धतिको आधारमा समस्त प्राचीन बौद्धदार्शनिक सिद्धान्तहरू यस प्रतीत्यसम्पत्त्यादमा लय भयो र तबीन दार्शनिकमतहरू यसको व्याख्यामा लागिरहे ।

यो द्वादश निदानबाट तीन जन्महरूको निरन्तर सम्बन्ध कायम रहिरहन्छ । यसलाई पञ्चस्कन्ध अवस्था अवस्थित प्रतीत्यसम्पत्त भन्दछ । कर्म र कलको अवस्था सम्झनु र बुझनुको निमित्त प्रतीत्यसम्पत्त्यादबाट हुने निरन्तर प्रवाह र त्यसबाट उत्पन्न हुने पञ्चस्कन्धको ज्ञान हुनु अति आवश्यक छ । यस ज्ञान नभएको कारण चार्वाकसम्प्रदाय, हिन्दू आजको शिक्षित कहलिएका आधुनिक विद्यानहरू र वैज्ञानिकहरू बुद्धारा प्रतिपादद गरेको कर्मफलमा विश्वास गर्दैनन् । कर्मफलबाट मानिसको भवित्य नघारित गर्ने विश्वास गर्नुको सट्टा प्रहनक्षत्रमा विश्वास गर्छ । बुद्ध कर्मबादको प्रतिपादक भएको ले ईश्वर र नजेव आदिमा विश्वास गर्नुहोस्त । संसारका धेरेजसो महामातृहरू कर्मफलमा विश्वास गर्दैनन् बुद्धको भनाइअनुसार कुनैपनि भवित्यवाणी सत्य हुन पनि सबै नहुन पनि सबै कारण ऐउटा घटना घट्न असंख्य कारणहरूको मिथ्य हुनुपर्छ र कार्य गर्छ । तसर्थ भवित्यवाणी सत्य हुन पनि सबै नहुन पनि सबै यसमा निश्चित भग्न सकिंदैन । मार्च १५-१९६३ मा टाइम्स पत्रिक मा Forty years after their discovery of D. N. A secret, Watson and Francis crick शीर्षकमा एक अत्यन्त सूक्ष्म तथा प्राणीको भाग्य निर्धारण गर्ने अति सार र ज्ञानबर्द क

तथ्यमा आधारित एक लेख प्रकाशित भएको छ, यो यस प्रकारको छ ।

The Genome is in effect a blueprint for the complete human being, containing instruction that not only determine the structure, size, colouring and their physical attributes, but can also effect susceptibility to disease, intelligence and even behavior. We used to think that our fate was our stars say Watson, "Now we know, in large parts, that our fate is out genes"

भावानुवाद- जनोमोले मानवमात्रको आकृति प्राकृतिक रङ्गविरङ्गको बनावट र त्यसको भाँतिक गुण-धर्मसम्बन्धमा शिक्षा दिन सक्ने सशक्त मानवित्तमात्र नभई भविष्यमा हुन सक्ने रोग, जेहेन र स्वभावसम्ममा पनि यसले प्रभाव पार्न सक्छ । हामी हाँचो भाग्य निर्माता ग्रह भएको विचार गर्दै, अब हाँचो भाग्यका सम्पूर्ण कार्य जेनेबाट भएको थाहा पाइँ भनी बाटूनले भन्न्यो । यस लेखबाट प्रत्येक मानिसले आफ्नो भाग्य आकूले जन्मदेखि नै बोकेर आउने प्रष्ट देखाएको छ ।

चौरासी कोटि प्राणीको योनिमा एकपछि श्रक्षो प्राणीमा जन्म लिने विश्वास गर्ने सम्प्रदायहरू, कर्मफलमा विश्वासै न गर्ने सम्प्रदायहरू र आधुनिक दार्शनिकहरू र वैज्ञानिकहरूले समेत नक्षेबाटाई विश्वास गर्नुको सट्टा कर्मलाई विश्वास गर्न बाध्य तुल्याएको छ । कर्मफल-मात्र होइन बुद्धका प्रत्येक महावाणीहरू बोद्धहरूको निमित्त भद्रा र विश्वासको पात्र हो । महामानव बुद्धको एक वचन पनि आजसम्म असत्य भएको छैन तरपनि अरु सम्प्रदायका मानिसहरू र वैज्ञानिकहरू बिना प्रमाण

तीन जन्मको आधारमा सञ्चालन हुने प्रतीत्यासमुत्पाद प्रन्तर्गत निर्माण हुने कर्मफललाई के आधारमा विश्वास गर्ने भनी प्रेषन उठाउँछ । टाइम्समा प्रकाशित भएको यस लेखबाट सर्वेलाई कम संस्कारलाई विश्वास गर्न बाध्य तुलाएको छ ।

युगयुगमा ऋषिमुनिहरू, भिक्षुहरू, आचार्यहरू, मुल्लाहरू, पादरीहरू, दार्शनिकहरू र वैज्ञानिकहरूले यस विश्वमा असंख्य दर्शनहरू छोडेर गएका छन् । सिद्धान्तहरू प्रतिपादन गरिगएका छन् । ती सिद्धान्तहरू आदि दल्याण, मध्येक्त्याण र अनन्त कल्याण छ वा छैन ध्यान पुन्याउनु अति आवश्यक छ कारण कल्याण नभएका सिद्धान्तहरू आदिदेखि अनन्तसम्म दल्याणकायको नाममा अकल्याण हुन सक्छ । उदारणको निमित्त धर्मको नाममा चार वर्ण विनाजनबाट हजारों वर्वदेखि आजसम्म करोडौंको संख्यामा अनगिन्ती मानिसहरूलाई छुवाछूत लेख, पढ, इच्छाअनुसारको रोजगार, इच्छाअनुसार धर्म कर्म आदि गर्न विचित गरेर अमानविक शोषण आजसम्म गरिरहेको छ, भइरहेको छ । यो देश र राष्ट्रको निमित्त नै दुर्भाग्यको कुरो हो । स्वामी क्रिबेक्कानन्द, महात्मा गांधी, पण्डित जवाहरलाल नेहरू आदि महामानवहरू र राजनीतिज्ञहरूले यस अमानविक धातना, शोषण हटाउन, अन्तर्गत भरपूर प्रयास गरे तर अन्त हुन सकेन । यसको मुख्य कारण भेदभावले प्रेरित भएको धर्मलाई सम्बन्धन गर्ने प्रयास गर्दै केवल त्यस धर्ममा अवगुणहरूलाई मात्र हटाई सद्गुणहरूलाई सम्बन्धन गर्ने भावनाबाट यस भेदभावको अन्त हुन नसकेको देखिन्छ । यो भावना अवश्य महान् र सराहनीय छ तर भावनाले मात्र काम गर्दैन । जस्तो कुनै विश्वासा अनुत र विष साथ साथमा कल्छ भने त्यस विश्वाबाट केवल अमृतमात्र

ग्रहण गरी विष्णुलाई फालन सक्छेदन किनकि अमृत र विष
 छुटचाउने गरी पाकनुभन्दा पहिले दुबैले आपना-आपना
 प्राप्तावहरू छोडिसकेका हुन्छन् । अमृतको प्रसाद केवल
 खाएपछि मात्र असर गर्न तर विषले यथेष्ट मात्रामा
 वातावरणलाई न दूषित हुने गरी विष फैलिन्छ । विषयको
 वातावरणबाट बच्नुको निम्नित अमृतको उपादानलाई
 त्यागी जरै देखि त्यस बोटलाई उखेलनु आवश्यक छ कारण
 अमृतको सुख केवल विलासीतामात्र हो तर विष प्राग-
 धातक पदार्थ हो । त्यस्तै संपर्क टोकेको खृद्धा प्राण
 बचाउन काटिन्छ, आपाङ्ग बन्छ । खृद्धाको उपादानमा
 लाग्नु मनु हो । त्यसकारण सिद्धान्त र धर्मको पटाडि

सम्यक् दृष्टि पुन्याउनु अति आवश्यक छ नव अर्थको
 अनर्थ हुनेछ ।

सम्यक् दृष्टि ज्ञान विवेक र बुद्धिले उपलब्ध हुने
 विषय बस्तु होइन । यो आर्यग्रन्थाङ्कमांगलाई पालन गरी
 प्रतीत्यसमुत्पादलाई अनुभूति गरेपछि, मात्र उपलब्ध हुने
 विषय हो । त्यसकारण यो प्रतीत्यसमुत्पाद गम्भीरमात्र
 होइन अति गम्भीर छ । प्रतीत्यसमुत्पादलाई अनुभूति
 गर्न सक्ने व्यक्ति मोभप्राप्तभई अहंत् बन्छ, निर्बाण
 हुन्छ ।

(क्रमशः)

॥३४॥

जगत्‌को विचार गरौ

-विष्णुरत्न शाक्य

किन आयो यी जगत्‌मा होसी
 मित्र, विचार गरौ,
 दिन दिन विचार गरौ,
 आपनो विचार गरौ ॥१॥
 खानु लाउनु बस्तु मुत्तु
 रात दिन कमाइमा लाग्नु,
 कर्तव्य यहाँ आएको
 त्यसै भूतन होइन ॥२॥

हातमा थाउँदा मूल्य घट्टने
 नपाएसम्म अनमोल हुने,
 सधै त्यस्ता चोजष्ठि लाग्ने
 होइन जीवन विचार गरौ ॥३॥

नित्य यहाँ चित्तलाई हेर्नु
 मनकसीमा घोटी कर्म सुधार्नु,
 हो यही हो जीवन मित्र !
 आपनो विचार गरौ ॥४॥

वातावरण र अध्यात्मवाद

—छत्रराज शास्त्र —

यस पृथ्वीमा हात्रो अगाडि देखापने घर, सडक, शहर, बाँध, भौतिक आकृतिहरू, भूबनोट, जलमण्डल, वायुमण्डल आदि भौतिक एवं प्राकृतिक वस्तुहरू जे जलि देखिन्छन्, ती सबै वातावरण (Environment) भिन्न पर्दछन् । मानिस र यी वस्तुहरूबीच विभिन्न तरिकाले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ ।

भौतिक एवं प्राकृतिक वातावरणबाट मानिसले आफ्ना विभिन्न क्रियाकलापबाट वातावरणीय संतुलन विगार्नेमा गरिरहेको फलस्वरूप वातावरणीय असंतुलन बढ्न गई अनेकों जटिल समस्याहरू देखापन आलित्तको का छन् भने सो कुराको पनि आभास मानिसलाई भेसको हुँदा वातावरणीय संतुलन कायम राख्न र बिश्रेको अवस्थाको सुधार गर्न विभिन्न उपायहरू पनि अपनाउंदै भरेका छन् तर समस्या समाधानमा पूर्णतया सफलता हासिल हुन सकेको छैन ।

पृथ्वीमा मानिस बस्न थालेपछि प्रारम्भमा मानव-निर्मित भौतिक दस्तुको कमी थियो । मानिसले स्वच्छ वायु श्वास लिन पाउँथे । स्वच्छ जल पिउन पाउँथे तर मानवसम्बन्धको विकासको साथसाथे प्राकृतिक वातावरणको हास हुँदै गयो कारण मानवले आफ्नो जीवन यापन भौतिक रूपमा बढी सुख सुविधायुक्त बनाउन, प्राकृतिक बनसप्दा, जलसम्पदाको अविवेकपूर्ण ।

आनन्दभूमि

उपयोग गरेर प्राकृतिक वातावरणीय संतुलनमा नराच्चो असर पार्न थाले । यसरी वर्तमान पृथ्वीमा देखापरेका वातावरणीय समस्याले मानव धेरै चिन्तित हुनुपन्ने । १९६० सिञ्चको छ, वातावरणसम्बन्धी बडी बासो लिन थालेको र यससम्बन्धमा अनुभवन्नान र अध्ययन गर्न थालेको हुँदा वातावरण विज्ञानशास्त्र (Ecology) को विकास हुन पुरोको छ ।

निभ्रव पनि वातावरणीय समस्यासंबन्धमा गहिरिएर सोबैर समस्या समाधानका उपायहरू पता लगाएर कार्यान्वयन गर्नुपन्ने बेला आएको छ । विश्वका विभिन्न मुलुकहरू र अन्तर्राष्ट्रिय विभिन्न संस्थाहरू वातावरणीय समस्या समाधानमा संलग्न भएका छन् तर प्रतिफल जति हुनुपन्ने हो, शायद त्यो उपलब्धि भएको छैन ।

वातावरणीय समस्याहरू

विगत केही दशकको विश्वको जलवायु तापक्रम अध्ययन गर्ने हो भने केही परिवर्तन देखापरेको छ । वायुमण्डलमा कार्बन डाइऑक्साइड (Carbon dioxide) वृद्धि हुन, हरित गृह प्रभाव (Green House Effect) र क्लिम रासायनिक पदार्थ (Chlorofluorocarbon) आदिको प्रभावले तापक्रम वृद्धि भइरहेको छ । एउटा अध्ययनबाट ज्ञात भएको छ कि सन् १९६८ मा वायु-मण्डलमा प्रति दश लाखमा ३१५ कण भएको मा १९८५

मा ३५० कण पुगेको छ । यो वृद्धि सएर ५५० कण पुरुषक भने विश्वको तापकममा ५ देखि ४.५ डिग्री सेन्टीप्रेड तापकम बढ्दि हुन सक्दछ । यो वृद्धि तापकममा महासागरीय बानीको स्तर (Sea level) करीब ४० देखि १२० सेन्टिमीटर बद्न सबै हुगल जसले गर्दा केही मुलुकको समुद्रतटीय जमीनको भाग, कृषि भूमि, बन्दरगाह बंक शहरको धेरै हिस्सा समुद्रको पानीभित्र ढुङ्गा सक्दछ । बाबूमण्डलमा अविसज्जन र कार्बन्डाइ अक्साइड गंसको सन्तुलन विश्वेर वायु प्रदूषण समस्या (Air Pollution) उत्पन्न भएर मानिसको स्वास्थ्यमा वित्तीय ग्रासर पारिहरूको छ । नदीहरूमा फोहोर पर्यावरण, समुद्रमा प्राणविक परीक्षण गर्ने हुँदा जलप्रदूषण समस्या (Water Pollution) पनि जटिल हुन गएको छ । त्यस्तै आधुनिक तीव्र गतिको शहरीकरण र औद्योगीकरण प्रक्रियाको प्रभावस्वरूप ध्वनिप्रदूषण (Sound Pollution) भएको छ । विश्वमा बन फेरानी (Deforestation) को गति तीव्र भएको छ जसले गर्दा भूमिका भव्य अनेको समस्याहरू देखा परेका छन् ।

समस्या समाधानका प्रयास र सुझाव-

माधि चर्चा गरिएका समस्याहरू समाधान गर्ने राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विभिन्न कदमहरू चालिएका छन् र प्रयासहरू भइरहेका छन् । तन् १९७२ मा स्टोक्होममा १९३ देशहरूको 'आनंदीय बातारण' (Human Environment) बारे अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन भएको थिए । सन् १९७३, ५ जूनमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घले 'बातारण समस्या' बारे अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन गन्पो । यसपछि 'संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय बातारण कार्यक्रम' (United Nations Environment Programme.

UNEP) को गठन भयो । प्रत्येक ५ जुनको दिनलाई "विश्व बातावरण दिवस" को रूपमा मनाउने परम्पराको आलनी भयो । त्यस्तै विभिन्न मुलुकहरूमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका बातावरण सम्बन्धी संस्थाहरू बोलिएका छन् । विश्वका करीब सबा सब जति देशहरूमा सरकारी स्तरमा बातावरण सम्बन्धित विभाग मन्त्रालयहरू गठन गरिएका छन् । यस्तै गैर सरकारी क्षेत्रमा कार्यरत सामाजिक सङ्ग संस्थाहरू पनि बातावरणीय समस्या समाधान गर्ने कार्यक्रमहरू लिएर अगाडि बढ्दै छन् । उपर्युक्त सम्पूर्ण निकायहरूले स्वच्छ बातावरणको महत्त्व, बातावरणीय समस्या, समाधानका उपायहरू, कार्यक्रमहरू व्यव्यापन, सङ्गठन, विविध पक्षहरू माधि चर्चा, परिचर्चा, प्रचार प्रसार कार्बन्विनानको माध्यमबाट जनतालाई बोध गराउँदै सरस्या निराकरण भर्ने प्रगाडि बढ्दैछन् । तथापि यस क्षेत्रमा जति तीव्र गतिले सुधार हुनुपर्ने आवश्यक छ, त्यो भइरहेको छन् ।

अतः बातावरणीय समस्या उत्पन्न भइसकेपछि, उद्योगात्मक प्रयोग कार्यक्रम हुनुमन्दा पनि कुनै क्षेत्रमा समस्या उत्पन्न नहुँदै पहिले न विवेकपूर्ण सामाजिक पूर्वक प्रत्येक प्राकृतिक स्रोत र साधानको सदुपयोग गर्नेमा किन ध्यान नदिने भन्ने प्रश्न उठ्दछ ।

बातावरणीय समस्या समाधानको पथ छ - प्रार्थिक पथ । समस्या समाधानको उपाय अनाउंदा प्रार्थिक स्रोत दूलो मात्रामा आवश्यक हुन जान्छ, जस्तै वृक्षारोपणकार्यक्रम जलस्वच्छपरियोजना आदि । वर्तमान समयमा, अर्थशास्त्रीहरूको दृष्टि यसतरक एवं गर्ने गएको देखिन्थु कि समस्या समाधानका उपायको कार्यान्वयनमा 'लागत लाभ विश्लेषण, (Cost Benefit Analysis), बाट हेरिन्दूपर्दछ कि भन्ने अनाइ पनि देखापरेको छ ।

बृक्षारोपणके उदाहरण लिज़, यस कार्यक्रममा हुने आर्थिक व्यवहार जति हुन्छ, त्यतको प्रतिकल त्यही अनुसार हुन सक्षम हुने कि सक्षम हुने कि सक्षम हुने ? हुन त बो दृष्टिकोण मेरो विचारमा एकाङ्गीयन जस्तो लाग्दछ । बृक्षारोपणबाट हुने रुद्धको आर्थिक मूल्यमा मात्र हिसाब गर्नुहुँदैन । सोबाट वायु, जल, वातावरणीय क्षेत्रमा सकारात्मक पर्न जाँदा यसको सामाजिक लाभ (Social Benefit) अनुलमीय हुन जान्छ ।

यसरी मानवबाट सिर्जना गरिएको वातावरणीय समस्या समाधानमा मानिसको दृष्टि आर्थिक एवं भौतिकरूपमा मात्र गएको देखिन्छ । वर्तमान विश्वको परिप्रेक्ष्यलाई हेर्दा, प्रयासहरूले मात्र समस्या को पूर्णतया निराकरण शायद संभव छैन कि भन्ने मेरो शङ्का छ । अतः समस्या सिर्जना गर्ने मानवको मन वा चित्तलाई संयमित गर्ने आध्यात्मिक पक्षको पनि सहारा लिनुपर्ना कि भन्ने मेरो सोचाइ छ । यो पक्ष पनि समस्या समाधानको गाहो तर प्रभावकारी उपाय हुन सक्षम भन्ने मेरो धारणा छ ।

अध्यात्मवाद

सांसारिक भौतिक विविध वस्तुहरूमायि बहिमुँदी भएर सुखमोगको मात्रको लिप्सा लाई छोडेर अन्तर्मुँदी भएर मानवसत्यधर्म वा परमार्थविषयमा चिन्तन र अभ्यास गर्नु ने अध्यात्मवादको मूलभूत लक्ष्य हो । धार्मिक क्षेत्रमायि चिन्तन गर्दा वर्तमान धार्मिक वातावरण आध्यात्मिक हुनुको साटो बढी मात्रामा बहिमुँदी हुन गई देखावटी क्रियाप्रधानता भएको क्रिया हुन गइरहेको छ । निरामिय पूजा अचन्नाको साटो आमिष पूजा हुन गएको छ । चित्त विशुद्धिको ठाउं कामशुद्धिले लिएको छ । यतिमात्र होइन धर्म र अध्यात्मको नाउंमा धेरें

दोगप्रवृत्तिस्वरूप कामहरू भइहरहेक्य छन् । धार्मिक क्षेत्रमा कार्यरत कर्यो धार्मिक अमृता एवं गुरुहरूले धर्मलाई व्यवसाय, पेशाको जस्तो रूप दिन धारिका छन् । यो धार्मिक क्षेत्रसम्बन्धी बातावरणमा देखापरेका प्रदूषण (Pollution) हो, आंख प्रदूषित धार्मिक बातावरणीय समस्या (Polluted Religious Environmental Problem) पनि देखापरेको छ । जुन विषयमायि मानिसको दृष्टि कर्ने गएको देखिन्छ । यसलाई प्रथम प्रकारको बाह्यस्वरूपात्मक प्रदूषित धार्मिक बातावरणीय समस्याको रूपमा भेले लिएको छ । हुनत सत्य मानवधर्मलाई सही तरिकाबाट धारणा गरिएको खण्डमा यस्तो स्वरूपको समस्या उत्पन्न हुने कम संभावना हुन्छ, यो दोस्रो प्रकारको अन्तस्वरूपात्मक प्रदूषित धार्मिक वातावरणीय समस्या भन्न सकिन्छ । यसअन्तर्गत पनि विभिन्न रूप एवं प्रवृत्तिका समस्याहरू देखापर्दछन् । प्रथमतः मानिसले आमिषपूजाको ठाउंमा निरामिषपूजा अर्थात् शील सदाचारको जीवन धारण र कामशुद्धिको ठाउंमा चित्तविशुद्धि गर्न योग्य साधनाको मार्ग अपनाउंदा अनेकौं मार बन्धन, बाधा, अड्डन आउंदछन् । मन अवबो चित्त साहूँ घञ्चल हुन्छ । द्वेषदूषित, रागरजित चित्तलाई शुद्धीकरण गर्न साहै गाहो हुन्छ । नियमित एवं निरन्तर ध्यानको अध्यायले मात्र राग, द्वेष, मोह, लभ आहंकारयुक्त चित्तलाई शुद्धीकरणको मार्गमा अन्तर गराउन सकिन्छ । यसरी अध्यात्मको मार्गमा अगाडि बढ्दा आफूभित्तबाट अनेकौं इन्द्रियजन्य विकारहरू उत्पन्न भई चित्त विशुद्धीकरणको आध्यात्मिक वातावरण ने दूषित बन्न पुग्दछ । यसको लागि आफू आफूसितै सङ्घर्ष गर्नुबाहेक अन्य उपाय हुँदैन । इन्द्रियजन्य विकारलाई बलजपती दमन

गरिंदा प्रतिक्रियास्वरूप अनेकों बिकृतिहृषि इत्पन्न हुन सक्दछ। अतः मध्यम मार्गीय संबन्धको मार्ग अन्ताउन व्यावहारिक देखिन्छ। दोस्रो समस्याको स्वरूपमा सन्यासी वा चिक्कुनीबनमा जन्दा गृहस्थीजीबनमा बढी मात्रामा आध्यात्मिक बाटोमा हिँड्दा मार बन्धन बाधा अद्वचन आउने हुन्छन्। सुखकामी इन्द्रियहरूलाई सोही ग्रन्तसारको विचारोत्तेजक बातावरणको सूजना हुने बित्तिक मानिसको चित्त दूषित हुन थाल्दछ। तमाजमा भएका अकुशल पक्षले प्रभाव पार्दछ। दुश्चिरिको समूहमा संगत गर्ने सामाजिक एक जना ठ भने, उसलाई पनि फाँडैन दुश्चिरिक बनाइ दिन्छ भन्नुमा अतिशयोक्ति हुनेछन्। अतः व्यक्तिको कामभन्दा बाहिरका तत्त्वहरूले पनि सो व्यक्तिको आध्यात्मिक बातावरण दूषित बनाउन सहयोग पुर्वाउदछ। यसले सकेतम्म शुद्ध बातावरणमा विचरण गर्नु अर्थात् दुश्चील समूहबाट टाढा हुनु नै यसको उपाय हो। यससी धार्मिक लेखमा पनि देखापरेका बातावरणीय समस्याहरू र उपायहरूको चर्चा संक्षिप्तमा प्रत्युत गरे। अब प्राकृतिक वा भौतिक बातावरणीय समस्या र आध्यात्मपक्षको बीचको सम्बन्धबाटे केही विचार राख्न चाहन्छु।

बातावरण र आध्यात्मबाद

बोद्धदर्शनग्रन्तसार नाम प्रथमा मन, चित्त (Mind) र रूप वा पदार्थ (Material Object) दुई प्रमुख तत्त्वहरू हुन्। रूपले भौतिक जगत्ताई प्रतिविम्बित गर्दछ अर्थात्, यसमित्र बत्तमान समयमा चर्चित बातावरणीय पक्षयन्तर्गतका बायुमण्डल जलमण्डल, वनस्पति, भू-बनोट आदि सबै कुराहरू आउदछन्। यी भौतिक, प्राकृतिक बातावरणीय पक्षका विभिन्न पदार्थ, लोत, साधनहरूलाई मन (Mind) ले अस्तित्वका ल्याउने गर्दछ अर्थात्, मानिसका विभिन्न षड् इन्द्रियहरू चक्ष, लोत, धूष, जिह्वा, काय र मनले ती भौतिक बस्तुहरूमाथि हुने स्वर्णको माध्यमबाट ती बस्तुको अनुभूति एवं अस्तित्व स्वीकार्दछ। इन्द्रियहरूमा मनका स्वान प्रयुक्त हुन्छ। अब यी बाह्य भौतिक पदार्थहरूबाट हुने लाभमाथि मनको इष्ट पनि गएर तृष्णा, लोभ उत्पन्न हुन्छ। फलस्वरूप मानिसले

यी प्राकृतिक लोत र साधनको उपर्योग जाइनो आधिक फाइदाको लागि गर्दछ। यो तृष्णा बढ्दै गएर लोत साधनको अब सदुपयोगमात्र होइन दुरुपयोग अवबोधनप्रयोग गर्न थाल्दछ। अञ्जल मनले यी लोत र साधनको विनाशमा बातावरणीय सन्तुलन विग्रह गई, मानवीय समस्या उत्पन्न हुन तक्ने कुराको “विचार गर्न नसक्ने अवस्थामा पुर्वाउदछ।” यसरी जाज विश्वमा जतिपनि बातावरणीय समस्या उत्पन्न भएका छन्। त्यसको मूल कारण मानिसको अञ्जल मनबाट प्रेरित स्वार्थपूर्ण क्रिया नै हो। अतः बातावरणीय समस्या समाधानको लागि सरकारी स्तरमा मात्र ती सीमित नराची गेर सरकारी स्तरमा पनि व्यक्तित्व विकास गर्ने सामुदायिक सेवा गर्ने जेसीज संस्था, समाजसेवा गर्ने लायन्स बलब र अन्य संस्थाहरूले पनि आ-आफ्नो लेवबाट प्रथम्नरत हुन्यन्ते देखिन्छ। जेसीज संस्थाले विभिन्न व्यक्तित्व-विकास गर्ने तालिम दिएर असल र सचेत नागरिक तपार गर्ने काममा बढी लाग्नुपर्दछ जसले गर्दा स्वयंभाव पनि बातावरणीय समस्याप्रति जागरूकता आग्रोह र समाजलाई पनि सचेत गराएर प्राकृतिक लोत र साधनको सदुपयोग गर्न सक्षम होस्। यसको साथै बोद्धदर्शनमा आधारित रेयुकाई (अध्यात्म बन्धुत्वको समाज) जस्तो संस्थाले पनि सकिय भूमिका खेली, मानिसमा आध्यात्मिक सद्गुण वृद्धि गरेर असल मानिसको समाज सूजना गरेर समाजसेवामा उन्मुख हुने काममा अत्र बढी जोड दिनुपर्दछ। ‘अन्तर्भुक्तको विकास गर्नै।’ जब्ते उद्देश्यमनुसार मन द्वा चित्त शुद्ध गरेर तृष्णा वृद्धि नगरी बातावरणीय समस्या समाधानमा रेयुकाईले ठूलो योगदान दिन सक्दछ।

अन्तमा, आध्यात्मिक दृष्टिकोणले हात्रा मुनि योगी भिक्षु ग्रादि सन्यासीहरूको सादा र सबैठ जीवन स्मरण गर्दै हात्रो अञ्जल मन द्वा चित्तलाई आध्यात्मिक साधनाध्यान अस्पासबाट सम्पादित गर्न सकेको खण्डमा आजको डरलागदो बातावरणीय समस्या समाधान गर्न सक्दछ पुन जाने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ।

भविष्यमा को बुद्ध हुने ?

-पौ० कुमारसिंह

को कहाँ जन्म हुनेछ भन्ने कुरा बौद्धमार्गीहरूका लागि चासोको विषय बन्न पुगेको छ । कुने पति व्यक्तिले आदी बुद्ध हुनको लागि बुद्धको सरयुव दुर्दो श्री मुण्डारा नियत विवरण प्राप्त गरिलिन्पर्दछ । अर्थात् आदी बुद्ध हुने व्यक्ति बुद्धारा ने घोषित हुन्छ । यित विवरण प्राप्त गनु भनेको कुने समयना कुने ब्रकाराहारा महाप्रजा प्राप्तगरी बुद्ध हुनेछ भनी प्रमाणित गरिलिन्हो । हालदो बुद्ध अर्थात् गौतम बुद्धले पनि आफू अट समाप्तीका लागि सुमेधतपस्वी हुँदा दीपंकर सर्वज्ञको शीचरणकमलमा नियत विवरण प्राप्त गरिलिन्हएको थियो । त्यसको लागि बहोलाई असंख्य कल्प दश पारमिता धर्म पूरा गनुपरेको थियो ।

सोहोँ असंख्य कल्पमा दान, जील, भावना, प्रज्ञा, वीर्य, शान्ति, सत्य, अधिष्ठान, सैती तथा उपेक्षा आदि (दश पारमि, दश उपपारमि, दश परमत्व पारमि) पारमित्यम पूरा गरी आदी बुद्ध हुने सैद्धी बोलिसहस्रले पनि मुहूर्त नामको बुद्धको शीचरणकमलमा नियत विवरण प्राप्त गनु भएको थियो ।

मुहूर्तबुद्धले धर्मचक्र प्रवर्तनसूत्र देशना गरी हजारौ अर्खहत् चिक्षुगणसंग सारा प्राणीहरूप्रति भैद्वी गर्दै बस्तु-भैद्वी बेला "प्रसादन्त" नामधारी चक्रबर्ती राजा बुद्धको चत्वाति भएको कुरा सुनी अत्यन्त लक्षण द्वनुभयो ।

हाती अश्व, रथ (Carriage) र पंदल आदि चतुरंगी सेनाहरूको साथै १२० कोष टाढा मुहूर्तबुद्ध बसोबास नरिरहनुभएको गव्यबुटी (विहार) मा जानुभई बुद्धलाई भेट्नुभै धर्मदेशना ध्वनि गरी तत्त्वोष्ठभै दिव्यमस्त्र मुख सम्पत्ति पराजित घर्ने आफ्नो शीचरणकमले राज्य लुड छोडी बुद्धासनमा प्रवेश हुनुभै "रत्न" नामले प्रताजित अर्थात् चिक्षु बन्नुभयो । जील, समाधि, प्रजा आदि गृणले परिष्युर्ज हुनुभएका "रत्न स्थविर" द्वा बारे धर्म सभामण्डपना भेला हुनुभएका चिक्षुहरूको बीचमा छलफल भइरहेको थियो । यो रत्न चिक्षु भविष्यमा देवगण शक, मार, झूहा भै जन्मनु हुने हो कि भन्ने कुराको साक्षात्ता भइरहेको थियो ।

बस अद्वयामा मुहूर्तबुद्ध धर्मसभामण्डपमा पस्तुभै आफ्नो लागि सजाइराखेको "बुद्धासनमा" बस्तुभै त्यहाँ भेला हुनुभएका चिक्षुहरूको विजार चिमर्शन गनुभै, "चिक्षुगण हो, यो रत्न चिक्षुले बुद्ध अंकुर (भीज) रोप्नुभै लकेका हुन्, यस चिक्षु भेलपर्बतमा लकेको सूर्यमण्डल जस्तै, बादलले डाकेको पूर्ण चन्द्रमा, च्छरानीभित्रको आगो जस्तै खुट्टाले छोपेको मणि जस्तै चूगर्भमा भएको निष्ठान जस्तै छ । ठूलो हाल उठ्न लागेको चहालागर जन्मे लब्जताज्ञानमे युक्त हुनुभएका चहालानुभाव सम्बन्ध यस महापुरुष मेरो यह शासनमा प्रवेशभै जस्तै

असिरहतुभएको छ । सोहाँ असंख्य कल्प विसेसकेपछि
भैवी बुझ हुनेछ ।” इत्यादि भन्नुभै नियत विवरण
दिनुभएको थियो ।

मुहूर्तबुद्धले रत्न भिक्षुलाई नियत विवरण दिनुका
साथै सम्बोधन गर्नुहुँदै, “भिक्षुगण, त्यस आत्मामा
तिमी केतुमती नामको राजधानीमा बास गर्नेछौ । ब्रह्म-
वती ब्राह्मणी तिमी मुमा हुनेछिन् र ज्ञान नामको
चक्रवर्ती राजा को सुब्रह्मण्य नामको पुरोहित ब्राह्मण बुद्धा
हुनेछ । अशोक र ब्रह्मदेव भन्ने अरहत, भिक्षुहरू अग्र-
आवक हुनेछन् । सिंह नामको अरहत, भिक्षु र प्रमुख
भिक्षुहरू उपस्थापक पदमा हुनेछन् । अन्य उपासकहरूमा
सुधन र संघ दुइजना हुनेछन् भने अग्रउपासिकाहरूमा

यज्ञवती र संघा भन्ने दुइजना हुनेछन्” इत्यादि उपमा
नियत विवरण दिनुभै धर्मसिन्दाट उठनुभै धर्म-
समामण्डपमा उपस्थित हुनुभएका सारा निकुण्ठले
अत्यन्त सन्तोषविभोरमै साखु-साखु-साखु भन्ने शदद्वारा
आपनो प्रीति वाक्य प्रकाश गरेका थिए ।

वहाँसंग बृक्षको छायामा प्रब्रह्म वाममा पूर्वनिबा-
सानुस्मृति ज्ञान, मध्यमवाममा दिव्य बृक्ष ज्ञान र
पश्चिमवाममा प्रतीत्यसमुत्पाद सर्वज्ञता ज्ञान हासिल
गर्नुभएको थियो । हामी सारा ब्राह्मी वहाँको बुद्धत्व
समधमां वहाँसमक्ष निर्बाण बोध गरी लिन सक्छै र त्यस-
को लागि प्रयत्नरत रह्नौ ।

- अनु० - भिक्षु पञ्चामूर्ति

जिन्दगी खोला जस्तो

-लक्ष्मी भेष्ठ

जिन्दगी खोला जस्तै बगरै बगर
आँखामा आँसु लहरै लहर
विवशता र मौनताको लुकामारी
सपनामा सजिएको रङ्गीचङ्गी दरबार,
आशे आश छचासमास
अकस्मात् दैवी प्रकोप
बाढी-बाढी-बाढी
खोलाको जीवन बाढी
घर ड्यांग यताउती
भताभुंग ओहो खोला !
यो जिन्दगी खोला जस्तो ।

मानवधर्म

- करुणा श्रेष्ठ
चैनकुर ३

धर्म भन्ने वित्तिक मानिसलाई विचित्र धातुदृको वा दृक्षाको मूति कुंदेर स्थापना गरेको ठाउँ, मन्दिर र तीर्थ भन्ने स्मरण हुँथ । त्यहातो मन्दिरमा गई कूज अवता छरी पूजा गर्ने चलन छ । त्यही पूजा आजालाई ने धर्म भन्ने गर्नेन् तर धर्मको आशय त्यो नभई अति गम्भीर छ, गहकिलो छ, अमृत्य छ । मानिसतेग सेंग दुःखको पनि जन्म हुन्छ । त्यस दुखबाट मुक्त हुन सबैले चाइन्छन् । दुखबाट मुक्त हुन देबी देवता छडा गरी पूजा गर्नेन् तर दुखबाट मुक्त हुन सक्दैनन् । सकेका पनि छेन् तर के जारीले दुख भयो भन्ने विचारतर्फ अस्तित्वित मत दिन राकेका छेन् ।

मानिस अन्धकारमा रूपतितसकेका छन् । अन्धविश्वासमा छन् । अन्धविश्वासमा रहेको धारणालाई निमूल गर्ने पनि ज्ञानरूपी आँखा खुलेको छेन् । त्यस अन्धविश्वासलाई कसरी हटाई यथार्थरूपमा ल्याउन सकिन्छ भन्ने विचारसमेत प्रश्नसम्म गर्ने सकेका छेन् । यसरी दुःखको मूल कारण नखोजिकन मानिस दुःख निरोध गर्ने उपाय खोजनमा तल्लीन भइराखेका छन् । जसरी आँखाविना मानिस अन्धो होइन्छ त्यस्त समाजमा विवेक, बुद्धि र ग्रन्थाविना अज्ञानी भई आफ्नो कर्तव्य भुलिरहेका छन् जलबाह समाजमा विचित्र लगावाहुर र अज्ञानित

खडा भई समाजको विकास नभई उद्योगतितिर लाग्दैछ ।

आजता संसारका मानिसहरू धर्मनदा धर्मको नाउंमा अधर्म गर्ने बढी देखिन्छन् । जुनसुकेझेवमा शीलबान्, न्यायबान्, इमान्दारको राय उचित मानामा कहर नभई बास्ता ने राख्दैनन् । आफूलाई पुने खाडल आँख खालिरहेका छन् । यी सब पापकर्म हुन् । यी सब आफूलाई धोबा दिने काम मात्र हो । आपनो कमजोरी छकाडनाले मानिसलाई दुःखी बनाउँछ । त्यसले दुःख हटा इतको निमित हामीले आपनो भिन्नी आँखा खोजनुपरेको छ ।

आँखा खोलिरहेई आजसम्म संसारमा देखापरेका ज्ञानी ज्ञानामनव महापुरुष बुद्ध ने हनुडूँछ । बुद्ध मरेर पनि उहाँका दबनलाई पालन गर्नु न धर्म गर्नु र मात्र, बुझिन्छ । आफूले मान्यमात्र होइन संसारका कुना-कुनामा जूँ अतितिर बोद्धशिखप्रति केही बाहा नपाउनेहरू छन् त्यहाँ बोद्धशिख । दिनपरेको छ । सम्बक बुद्धको शिखा कैलाउनु अति आबशक छ किन्तु कोद्धशिखा पाएर जीबनमा धालन पोषण गर्ने तरके सबै किसिमको कालो बजार, बोरीको बजार, अष्टाबारको पनि व्यविचारको बजार सहजानी एउटा

हुज्जवलमध्य, सत्य प्रनि शान्त र न्वायको बढा। २८।
परिणत हुन् सबै। धर्मदेशना प्रन्धविश्वासले भरिपूर्ण
भएको कथा नभएर व्यावहारिक बन्ने शिक्षा चाहिएको
छ। यस्तो शिक्षा भगवान् बुद्धको वचनमा पाउन
सकिन्छ।

सांसारिक दुःख देखेर त्यस दुःखबाट मुक्ति पाउने
बाटो खोजन सिद्धार्थकुमारले सर्व राजपरिवार राजमुख
भोग त्यागेर ६ वर्षको ध्यानभावनापछि जून मार्ग
पत्तालगाइटाङ्गनुभवो जसमा चार आर्थसत्य खुलेका
छन्। बुद्धले मानिसहरूमा ज्ञानका अर्ति उपदेश चार
आर्थ सत्यबाटे पूर्ण ज्ञान विवेक र बुद्धि अनि प्रज्ञ
दिलाइदिनुभयो। बुद्धले दिनुभएको उपदेश मानिसलाई
सर्वश्रेष्ठ छ। बुद्धको भनाइमा मानिसको मातिक आफ
हो, यसले गर्दा सबै काम आफैने गर्नुपर्छ। जूनसुकै

उद्देश्यलाई पूरा गर्नको लागि हाम्रो पञ्चस्त्रधाराई
याद गर्नुपर्ने हुन्छ। हामीमा केवल नाम र रुपबाबूल छ।
जुनसुकै अत्रल काम होश राखेर बर्नुपर्छ। होश राख्ने
बानी बसालेर चित्तलाई स्थिर राख्ने हुनुपर्छ। चित्तलाई
स्थिर राख्न सकेको खण्डमा रूप, गन्ध, शब्द, स्वर्ण र
विचार आदि मनमा उत्पन्न हुने बिकार लक्ष्य त्यसे
निर्मूल भएर जान्छ। विश्वका सबै मानिसले पालन
गर्नुपर्ने शीलमध्ये पञ्चशील अति आबश्वक छ। पञ्चशील
भन्नाले झूठो नबोल्न, चौरी नगर्नु, व्यभिचार नगर्नु, हिता
नगर्नु र लागू पदार्थ सेवन नगर्नु भन्ने बुझिन्छ। पञ्चशील
पालन गरेर घरमा शान्ति, समाजमा शान्ति अनि देशमा
र विश्वमा शान्ति कायम राख्न सकिन्छ। सम्बक्तसम्बुद्ध-
को अति उपदेश र शिक्षा नै भानवधर्म हो भन्ने कुरा
आजको व्यवहारमा त्पष्ट देखिन्छ। ★

विपश्यना

विपश्यना पलायन होइन, जीवन-विमुखता होइन, बहु जीवन-अभिमुख भई जिउने
शैली हो। विपश्यना खुला हावामा ठोस धरतीमा पाइला चाल्ने कला हो।
विपश्यना बुद्धि-किलोल होइन, बहु शुद्ध धर्म शीललाई जीवनमा ढाल्ने
विधि हो। विपश्यना आत्म र सर्व मङ्गलमधी आचारसंहिता हो।
स्वयं सुखपूर्वक जिउने तथा अरुहरूलाई सुखपूर्वक जिउन
दिने कल्याणाकारिणी जीवनषष्ठीत हो। विपश्यना
आत्ममङ्गल हो। विपश्यना आत्मोदय हो,
सर्वोदय हो।

-सत्यनारायण गोयन्का

हे आमा !

हे आमा ! हजूरविना को छ उपकारी ?
 छैन यो लोकमा, आमाजस्तो हितकारी ।
 हजूरको स्वगर्भमा, दशों महिना बसाई,
 मनुष्यरूपमा जन्म दिई, संसारै देखाई ॥

दुःख भोग गरी, सुख जति मेरो निमित्त,
 कसको होला अरुमा, आमाको छै शक्ति ।
 जन्म दिँदा मलाई, दुःख कष्ट नै सही,
 आफ्ना छातीको दूधले, प्रतिपाल गरी ॥

प्रतिपाल गर्ने गर्दा, कयौं दुःख भागी,
 अबुल कति यो चित्त, भनूँ मूर्ख सही ।
 जन्मैपिछे हुने जोडा, आमावाहु पनि,
 विश्वका प्राणीमध्ये, भएका छन् जति ॥

आमावाट हुने त्यो, आफ्नो सन्तानप्रति,
 प्रेम अहो अनन्त ! भनिनसवनु अति ।
 दिन रात नभनी, रेखदेख नै कति ?
 सुकुमारको अवस्थामा, अरु नै त्यति ॥

मल-मूत्र आदि हाम्रो, सफा गरिदिने,
 आमालाई रति पनि, छैन घृणा भन्ने ।
 दिनहुँ यसरी अग, धोई-पुछी राख्ने,
 खानापिना लाउनु आदि, बेलैमा गर्ने ॥

अहिले पनि सम्झौंदै छु, आमाको प्रेम,
 सब्दो आनन्द दिने, कति असल नेम लोकमा
 हुँदन हे, गुरु आमा समान ।
 विद्वान् हरु भन्द्वन्, यो पुत्रको धाम ॥

—भिक्षु महाप्रज्ञा

—अनु० दिव्यरत्न तुलाधर

आमाले भोगे जति, दुःख यो हाम्रो निमित्त,
 खोइ कसरी तिर्ने, हामीमा त्यस्तो शक्ति ।
 तथा पि सबदो मात्रा, अलि नै भए जति,
 सर्वस्व त्यागेर नै, गर्नेछु सेवा पनि ॥

रुदा, दुखदा एव, ठसमात्र लागे पान,
 ‘आमा’ भन्ने पुकार, तसेर बोले पनि ।
 हजूरको नाम लिंदा, अति प्रेमवाणी ।
 हाय, आमा ! आनन्ददायी गुणको ॥

पूजा गर्नेमा सुयोग्य, गुणसागर आमा,
 रुदा आउने हुन्छ नै, अति हतासमा ।
 त्यस्ती आमालाई पनि, वृद्धाको बैसमा,
 वितिगयो हरे ! सुख, ऐश्वर्य कुनैमा ॥

हाय ! आमा जसले दूध चुसाउनुभयो,
 आज उहाँके आसामा, आँसु देखनुपर्यो
 अरु पापीको होला त्यो, लोकमा म जस्तो,
 आमाको वृद्धा बैस, हेर्नुपर्ने नै भयो ॥

आमाको आपनो स्नेह, तथा संपूर्ण प्रीति,
 याद नगर्ने त्यो हो, “नर-पदवी च्युति” ।
 तस्मात हे आमा, त्यहाँ यो एउटा स्तुति,
 क्षमा मागी चढाएं, आमाको गुण संकी ॥

अविच्छिन्नरूपले, भक्तिमाला गासें हैं,
 आमासमक्ष यतिमात्र, भक्ति गरें हैं ।
 उहाँको कार्य जति, पत्तापाइहाले हैं,
 भक्ति धर्म जानेर, गुण-गान गर्ने हैं ॥

विद्यार्थी-जीवनमा आर्यअष्टांगिकमार्गको उपयोग

-भिक्षु धर्मराम (विष्णुसो)

भगवान् बृहत्ते ४५ वर्षसम्म अनबरतखले ज्ञानिका (धूमकिर) गरी जनताहरूलाई दिनुभएका सम्पूर्ण उच्चदेशहरूको सारांशरूप आर्यअष्टांगिकमार्ग हो । मस्तैलाई मध्यममार्ग पनि भनिन्छ । यो आर्यअष्टांगिकमार्गका दारेमा जगतान् बुद्ध स्वयंले यस्तो भन्नुभएको छः—

एत खो भिक्षुवे उमो धन्ते अनुपगम्म मज्जमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा, अद्भुकरणी जाणकरणी, उपसमाय, अजिङ्गाय, सम्बोधाय, निव्वानाय संबत्ति ।

अर्थ—भिक्षुहरू हो ! (भारौरलाई अति सुख दिनु र दुःख दिनु) यो दुई अन्तमा नगडकल तथागतले सम्बोधि चाए, जून मध्यममार्ग (जीवको बाटो) हो । यो मध्यममार्ग आँखा दिने, ज्ञान दिने, लेशा दमन गर्ने, जानकारी दिने, अबबोध गराउने, दुःखाट मुस्ति दिने हो ।

कहमा क्य सा भिक्षुवे ! मज्जमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा... । अयमेव परियो अट्टङ्गिको मरणो सेयथींसमादिटी, सम्मासंहर्षो, सम्मावाचा, सम्माक्षमन्तो, सम्माद्याजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि ।

अर्थ—तथागतले अबबोध गर्नुभएको मध्यममार्ग के हो त ? यो आर्यअष्टांगिकमार्ग (आठ अंगले युक्त मार्ग) ने हो । सी आठ अंगहरू छन्—(१) सम्यक्दृष्टि, (२) सम्यक्संकल्प, (३) सम्यक्भावा, (४) सम्यक्दर्मान्ति (५) सम्यक्जीविदा, (६) सम्यक्ज्ञायाम, (७) सम्यक्स्मृति, (८) सम्यक्हमादि ।

मध्यममार्गको अर्थ हो “जीवको जार्य” । अर्थात् अति दुखभोगमा र अति दुःखभोगमा लाग्नबाट छलगिर्दि

भिक्षको जीवनयापन गर्नु हो । अनिमात्र जीवनबापन असलपूर्वक गर्न सकिन्छ ।

जीवनयापनका हात्ता अनेक अबस्था र ढंग हुन्छन् । तिनमा विद्यार्थी-जीवन पनि एउटा हो । विद्यार्थीजीवनबापन वो मध्यमार्ग वा आर्यअष्टांगिकमार्गको दावरण हुनुपर्दछ । अनिमात्र आपनो उद्देश्यमा सकल हुन्छ । यसको व्याख्या निम्नलिखित तरिकाले गर्न सकिन्छ ।

भगवान् बृहत्ते बताउनुभएको मध्यममार्गमा अबवा आर्यअष्टांगिकमार्गमा आठ अङ्गहरू छन् । त्यस्तेव प्रायंष्टांगिकमार्ग भनिएको हो । ती आठ अङ्गहरू तथा तिनका विद्यार्थी-जीवनमा उपयोग बसप्रकार अएकौ देखन सकिन्छ ।

(१) सम्मादिटि-सम्यक्दृष्टि-अध्ययन गरिने विषयमा यथार्थ दुःख- बसले अनिएको कुराको अथवार्थ आशय मनमा जान हुनुबाट मुक्त हुन्छौं ।

(२) सम्मासंक्षेपो-सम्यक्संकल्प - अध्ययन गरिने विषयमा एकत्रित गर्नु; बसले मन बरालाले हुने अध्ययनको उतिबाट बचिन्छ ।

(३) सम्मावाचा-सम्यक्वचन - अप्राप्तिक र असम्प्रतिक्षित गफसकबाट अलगिनु- बसबाट तपय खेरगई अध्ययनमा हुने अवधानबाट मुक्त होइन्छ ।

(४) सम्माक्षमन्तो-सम्यक्कर्मान्ति - ग्रनावश्यक र अयांकित कियाकलायबाट अलग रहनु; बसले गर्ही अबबनमा आउने अनेक जाऊ दूर हुन्छ ।

(५) सम्माजीवी-सम्यक्जीविका-आपनो जीकात्तै

भावने बरीमात्र बर्बर गर्नु । बहले बर्बरको भार धेर
बर्बरी आफ्नो अध्ययन सुचाइहुपले गर्न लकिने हुन्छ ।

(६) सम्मादायामो-सम्बक्ष्यायाम- शारीरिक र
आनन्दिक दुर्घटो च्यायाम पनि हुन् आवश्यक छ ।
जनका साथे शरीर पनि तन्दुरस्त रहनाले अध्ययन
सक्षम हुन्छ ।

(७) सम्मासति-सम्बक्ष्यति-कुनै पनि क्रियाकला-
यमा होश पुन्याएर गर्नुः यसबाट सम्भावित दुर्घटनाहरू-
बाट बच्ने तथा त्यो कामको हेका राखनमा समेत मद्दत

हुनकान्ति ।

(८) सम्मासति-सम्बक्ष्यति-सम्भाविति - यढाइ लेडाइ,
तुनाइ र बोलाइबा ध्यान दिन; बसने आफ्नो बच्चबन
प्रभावकारी हुन्छ ।

यसप्रकार बुद्धले बताउनुभएको आर्द्धाटांगिकमार्ग
बिद्यार्थी-जीवनमा उपयोगी भएको देख्यो । यस्तै काम-
हरूलाई नियालेर अरु किसिमका क्रियाकलापमा पनि
उपयोग गर्न सक्छौं ।

निबन्धप्रतियोगितामा भाग लिने सम्बन्धमा भूचना

२५३६ अर्थे बुद्धयन्तीको पुनीत उपलक्ष्यमा यस सेन्टरद्वारा “प्रजापारमिताको व्यावहारिक पथ”
विषयमा आवोजना गर्न लागेको निबन्धप्रतियोगितामा भाग लिन इच्छुक व्यक्तिहरूको जानकारीको लागि
यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ ।

निबन्ध आनुसन्धानात्मक तवरले करीब ३००० (तीन हजार) शब्दमा देवनागरीलिपिमा नेपाल-
भाषा बा नेवालीभाषामा फूलस्केप कागजमा मार्जिन छोडी एकतिरमात्र कालो मसीले स्पष्ट हुने गरी
लेखी वा टाइप गरी आउंदो २०५२ वैशाख १५ गतेसम्ममा यस सेन्टरमा बझाउनुपर्नेछ । ८१८ नाथ-
आएको निबन्ध प्रतियोगितामा सामेल गराइनेछैन । प्रतियोगितामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय हुनेहरूलाई
आकर्षक नगद पुरस्कार तथा प्रमाणपत्रका साथै २ (दुई) जनालाई सान्तवना पुरस्कार तथा प्रमाणपत्र
प्रदान गरिनेछ । प्रतियोगितामा यढाइएको निबन्ध फिर्ता गरिनेछैन । निबन्ध लेखन इच्छुक निबन्धकारले
यही चंत्र १० गते सम्ममा आफ्नो नाम यस सेन्टरमा दर्ता गर्नुहोला ।

उक्त विषयमा निबन्ध लेखन सहायक होस् भन्ने अभिप्रायले यस सेन्टरमा निबन्ध लेखन निर्देशिका
तथार गरिएको से चाहिएमा यस सेन्टरबाट उपलब्ध हुन सक्ने व्यहोरा पनि जानकारी गराइएको छ ।

प्रतियोगितासम्बन्धमा अन्य जानकारी चाहिएमा यस सेन्टरमा सम्बर्क राखनुहोला ।

सम्पर्कस्थान:-

लोटस रिसर्च सेन्टर, ल. पु.

प्रयागपथ

फोन नं.- ५२७५१० समय:- ११-५

म गर्वको अनुभव गर्छु

-भिक्षु सुनन्द

केही सम्बन्ध यतादेखि म भीडबाट अलगिने कोशिश
गर्दैछु। मानिसहरू समूहमा बाँधिएर बस्न रुचाउँछन्,
यो मानवीय स्वभाव हो। म कर्ते त्यस रुचावबाट
पृथक् त भंरहेको छैन? कहिले 'काहो' शब्दा लाग्छ।
भीडहरूबाट प्राफूलाई बचाउन जितके प्रयत्न गरेता-
पनि मेरो उठ-बस त्यत तिर ढोरिन खोज्छ, एक मनाले
विड्रोह गर्न खोज्छ। आन्तरिक रूपमा उल्लने देवदाले
उचाल्दा कहिले कही रोक्ने मन गर्छ। त्यस्तो बेलामा
झने ममा भीडबाट पृथक्-पृथक् रहने चाहना बढ्ने
गर्छ। म चाहन्थे, म रुचाउँये मानिसहरूको माझमा
हँसी-खुशी गरी उभयुक्त हाँसोका फोहरा छोड्नु तर त्यस
चाहना र रुचि अहिले मेरो बर्तमान जीवनक्रममा
खुकुरीको धार बनेको छ। त्यस्तो कुरा म कसरी गर्न
सहुल्ला जसको चाहना गर्नामिक्कले मेरो स्त्रिय मुहार
मुनारको भट्टी ज्ञे चम्कलेछ र त्यस तापको सञ्चारले
अलिकति संचित जीवन पनि छचलिकएर पोखिने हुन्छ
तर, अझे पनि हृदयको कुनै कुनाले प्राप्तनो प्रतिक्रिया
देखाउने गर्छ, मानिसहरू मलाई असाध्यको अववहार
गर्दा। उनीहरू के सोच्दा होलान् म यकीन गर्न सकिन।
उनीहरूको बोली र अववहारमा सामञ्जस्यता भेट्टाउन,
केलाउनु पनि अनोठो छ। हो, मानिसहरू जीवनप्रति
ज्यादै मोहित हुने गर्छन् र त्यस मोहमा डुबिएर अचम्म-
को प्राणी समेत बनिदिने गर्छन्। एक-पाइला, हुई

पाइला जहाँ पाइला, पाइला-पाइलामा केही बोपामा
प्रोसर केही बोपा शंखियाको उपहार, त्यो पनि बिना
कुनै इच्छा याप्न विवश पादै अगाडि बढाउने गर्छन् र
गर्व गरिकत घोषणा गर्ने गर्छन्-हामी उदार छौं, हात्रो
उदारता अगरिमित छ। बुझ्ने गान्हो, किल्ट भाषामा
लेखिएका रहस्यमय सूबहक कपुरी 'क' का विद्यार्थी-
को अगाडि पल्टाइराखेका छन् र त्यसको बाचक खुला
हृदय र उदारताको दावा गरी रहेका छन् र मलाई त्यही
बालक जसको दूधे दाँत समेत झरेका छन् बनाइदैछ।
कति हाँसो उठ्दो छ जीवन! बाँच्ने चाहना हुन् र
बचाउन इच्छुक नहुन्! त्यस्तो परिस्थिति भैदिदा कसले
इच्छा गरोस् कि ऊप्राफूलाई प्रदर्शन गर्न ठड्याइएका
दर्शनीय बस्तु बच्न! मेरो विचार पब्लिक पनि इचिविहीन
भैसकेका छन् तो कुराहरूमा जुन विचार गर्नको निमित्त
मात्र बनाइएका होउन, निमित्त र बास्तविकताको भेड
पाउन खोज्दा पनि किन यति विधन मानिसहरू
होच्छाउँछन्। कर्ते ती मानिसहरू बास्तविकताको सिर्जना
आफैले गरेका हुन् भनी देखाउने चाहना राख्दा हुन्
कि!

दिनहुँ मानिसहरू आउने गर्छन्, आउने-जाने
नियमित क्रममा। आउनु र जानुको रूप स अवधिमित्र,
भित्र पाइला टेबदा र त्यस पाइला बढाउँदै गर्दा उनीहरू
एक सामी श्वास खुँझ्य गरी ताङ्गे नर्छन् श्वाससंग-सँग-

जी बनलाई प्राप्त गर्ने कोजे जें। आँखा चम्किलो हुन्छ र अनामाव ने दश औंसा जोड्ने गर्दै। मानिसहरू आउने र बाने अबाँ बमा गर्ने यो एउटा यानिक प्रक्रिया हो। म सोच्दै मानिसहरू यस्त्र हैमन्, मानिसहरू यस्त्र बन्न सकिन्दैन, तर बास्तविकता मिश्र हुन्दौरहेछ।

ओहचानबाट जुमुरिएर उठ्हा मानिसहरू स्वप्निल सुब्बाट बन्निचत हुनुको केही धीडा अनुभव गर्नेछ, विहानको जीतल ओसमा भिज्दा भित्र-भित्र हृदयको गहिराइस्तम्भ शीतल हुन्छ। घुँडाले टोकेर टाउको झुकाउनेहरू आशाको सानो त्यालो मनेत नुँदिंदा कुन कुरा महसूग गरिन्दो होला! म सशङ्खुल छु, आफैमाथि प्रश्न गर्दू, त्यसबेला आवस्था कस्तो होला!

म बस्ने विहारअगाडि केटाकेटीहरू पढ्ने सह-
जिकालय छ। विहानदेखि पड्न जाँगर चलेका, आपना सन्तानको भविष्यप्रति चिन्तित अभिभावकहरूको सपना पूरा गर्न तथार ती केटाकेटीहरूप्रति म ईर्ष्याको दृष्टिले हेने गर्दू। मेरा अतीतका पानाहरूलाई आगाडि राखेर तुलना गर्दू, तिनीहरूमा आफूलाई मिसाउने प्रयत्न गर्दू, तर कहीं बत्त पनि म उनीहरूमाझ आफूलाई चेहाउन राख्न दृढ़ राखिन। त्यसदेला केही कुरा भित्र कतै उम्लेको महसूस हुन्छ, कतै च्चास्स च्चास्स बिसे ज्ञ लाग्न थाल्छ। जसे म त्यहाँबाट आफूबाट हुदाएर बत्तमानमा त्याउने गर्दू, तब मेरो शरीरलाई छोपिराखेको बपडाले गिज्याउदै उपहास गर्दै-रास्रो काम गर्देडौं! रास्रो शिक्षा यस्त प्रकारले तिमी पाउडौं। म लज्जित हुन पुरछु। भविष्यलाई सुन्दर बनाउन मानिस प्रयत्न गर्दू, म अतीतका पानाहरू कल्पेदै आफूमा लघुताभासको अनुभव उमान पुरछु। त्यस्तौ अवधि किमार्य पनि कस्मीको निमित्त उत्साहप्रद हुने चाहन, तापनि भोग्न विवश हुनुपर्दौरहेछ।

अनुभवोहरू अन्डन्- समय नं हरेक धीडाको मलहरू

हो र त्यो मलहरूले सबै प्रकारका पीडालाई निको पार्दै। मानिसहरू आफ्ना अनुभवका केही अंशहरूआव व्यक्त गर्न सक्छन्, सबै हैन। यस प्रकारका अनुभवलाई व्यक्त गर्ने कुशलता कसरी पाउने यदि शब्दकै अभाव छ भने तर मानिसहरू समयसँग बहने गर्दै, त्यससँगसँग बहिदिएर भुल्न नहुने तुराहरू पनि भुलिदिने गर्न, विचिन्नको स्वभाव ! सापेक्ष र निरपेक्षको भेदलाई सामन्जस्य पाउन् !

जब म यस्तो सोच्न पुरछु ममा नेराश्यता जागेर घाउँड, जीवन र जीवनका यावत् कियाकलापहरूप्रति तब विवशताको घोचाइ अनुभव गरिरहेदारुप्रति ममा सहानुभूति उम्रन थाल्दछ, म उनीहरूसँग एकाकार हुन प्रयत्न गर्दछु।

भगवन् ! तपाईंले बताउनुभएको उपदेश कमरी ममा सार्थक भएर आइरहेका छन् ! तपाईंपा उपदेश-हरू यसरी ममा सार्थक वन्न पुरनु के कुनै संयोगमात्र हो ? म हित यी सबलाई अनुभव गर्ने बाध्य छु ? एकातिर इच्छा र उमझको क्रियाकर्म गर्ने म आफै मलामी गरहेको छु, ग्रन्तीतिर मेरो यस अवस्थामा पनि तिभाइरेका झीरहरू भै याथि निशाना बनाइएका छन्। यो कस्तो उपहासमय अवस्था म भोग्दैछु। 'सबै परवसं दुख्ख' क्तिविद्ध सत्य रहेछ भगवन् ! मेरो भोगाइ नै मेरो आधार बनिरहेको यो बेला तिमीमात्र मेरो निमित्त कुशल दिशा निर्देशक हो भनी मैले कबुल गरेको-मा म अहिले गर्वको अनुभव गर्दै श्रद्धाले शिर निहुन्याइ-दिन्छु।

शान्तिको नारा कामदिनाको

चिच्याहट हो यस जगमा ।

दुःखी रोगी पीडित जनको

सेवा सब हो यस जुनमा ॥

बृद्ध बृद्धाश्रम गतिविधि

जनक 'नेवा':
बहुटोल

युग सुहाउंदो मानिसको चाहना हनु देशको लागि अत्युत्तम हो परन्तु चाहनाको याक्रा यति छिटो परिकमा हुन्छ कि जुन चाहनानुरूप साधनको कमी हुनेछ । तथापि मानिस एक सामाजिक प्राणी भएको ले प्रत्यक्ष वा प्रप्रत्यक्षरूपमा समाजभित्र अलिङ्गरहेको हुन्छ । त्यही अल्पाइ र चाहनाबाट पछि नराओ स्थिति पैदा हुन सक्छ जस्तबाट जस्तम दिने आमार कम दिने बुबाप्रति ईर्ष्या, द्वेष जस्ता भावना सृजित भई उनीहरूलाई अनेक लांच्छना र आरोप-प्रत्यारोप लगाई परिवार र समाजबाट अलग्याउन थाल्छन् जसको अलरवरूप तो बृद्ध-बृद्धाहरू जातिसिक र जातिकरूपमा असहाय जो जीवन गुजार्न बाध्य हुन्छन् तर कहाँ गएर प्राप्तनो बाकी जीवन बिताउने हो ? त्यसको तारतम्य कस्तै गरिबेता ? यही सोचाइमा भएका बुद्धेसकालसम्म जीवित भएर दुःख पाई बसेका वा सुख ने पाएपनि पारिवारिक संसारबाट अलग भई बृद्धसंसारको समाजमा रमलिलन मन लागेकाहरूको लागि एउटा प्राथमिको आवश्यकता भइसकेको कुरा निविबाद छ ।

नेपाल विविध धर्म, जाति र भाषाको एकत्रित थलो हो जहाँ सुन्दर शान्तका प्रतीक भगवान् स्वयम्भू विराज-भान छ भने विश्वलाई चिनाउने विशाल सगरमाधाको

अवस्थिति तथा नेपाल र नेपालीको एउटामात्र बाल्तुकला सिल्पकला, चित्रकलाको चिनारीको रूपमा रहेको उद्गम केन्द्र, विदेशीको लागि एउटा झाँडा नाड्ने भन्नो भएको छ । यस्तो सारगमित भूमिमा च्याह बस्ने ज्ञे बिमिन्न सङ्घ संस्थाहरू खोल्न बाले । भी इको सरकार र विदेशी दाताहरूको सहयोग अनवरत भएका ले केही न केही गरी देखाइरहे । बाल-बालिका, महिला तथा प्रोढ एवं रक्षास्थ सरसफाइमा मात्र सबै तस्तीन रहे तर बृद्धेसकालमा जीवन बिताउने बृद्ध-बृद्धाहरूले बाकी रहेको जीवन सुख, शान्ति र स्वतन्त्ररूपमा बिताउन सहयोग गर्ने सङ्घ संस्थाहरू अगुवाइ भएको कमेमात्र देखिन थाल्यो । त्यसमा पनि अन्य कार्यक्रमको बीचमा एउटा बहाना ज्ञे पारी अल्पाइएको मात्र देखिन्छ ।

ये बुद्धम् पञ्चयन्ति नरा धर्मस्तस कोविदा ।
दिट्ठेब धर्मे पासंसा, सम्पराये च सुम्पति ॥

(अर्थ- कर्तव्यधर्ममा दक्षता भएका जुन नर-नारी-हरूले बृद्ध बृद्धाहरूको सेवा सुश्रूषा गर्दछन्, ती नर-नारी-हरू यहीं यसै जीवनमा प्रशंसाका भागी हुन्छन् र अर्को जीवनमा पनि सुगतिगमी हुन्छन् ।)

वस बुद्धदचनलाई मनन गरी पूर्व १ नं. बनेपास्थित ध्यानकुटीको उत्तरभा रहेको खुल्ला खेती जग्गाको बीचमा

बौद्धबृद्धाभमको भवन निर्माण भारहेको हामी देखदछौं । यो बृद्धाभम कुनै सङ्ग संस्थाबाट स्वाप्तना नभै बदलिंदो परिस्थिति, खूल्ब र मान्यताले उभ्याएको आवश्यकता—अनुरूप देशका विभिन्न भागमा, विभिन्न समुदायको सङ्घटाना संस्थाहरू छाडा गरी समाजमा दुख पाएका व्यक्तिहरूलाई सहयोग पुन्याउद्देश्याए र झे बृद्ध-बृद्धाहरूको आविर्ती जीवनलाई यथातंत्र तुष्ट-सुविधा पुन्याउने सामिक व्रजात बाँधनीय देखी बौद्धबृद्धाभमको स्थापना गरी आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने परिवोलनाशनुरूप जम्मा ६ रोपनी १५ आना १ दाम जग्नामित्र निर्माण भइरहेको छ ।

इति बौद्धबृद्धाभमको निर्माणको लागि अनगारिका धर्मसभाबाट २ रोपनी ४ आना १ पंसा २ दाम र श्रीमती दिलकाया महर्जनबाट १५ आना १ पंसा २ दाम जग्ना चन्द्रास्वरूप दान दिनुभै जुन कार्य सम्पादन गर्न उत्तमाह दिनुभौ सो कार्य पूरा गर्न अब जिम्मेदारी पक्षलाई लगामदो पासोमा पर्ने ज्ञे दिन प्रतिदिन भार अप्ने स्वभावतः सिद्ध भयो । फलस्वरूप बृद्धाभम निर्माण गर्न नेपालका विभिन्न दाता तथा उपासक-उपासिका—हरूको तरफबाट थोर बहुत भएपनि चन्द्रा दिनेहरू बढ्न याले । नेपालीको मात्र नभै विदेशी सङ्ग-संस्था तथा व्यक्तिहरूबाट पनि चन्द्राहरू किस्तार बिस्तार ओइरिन याले तर मात्र भने झै मानिसको इच्छा र चाहना-स्वरूप हिज्जनियरको प्राचिनिक ज्ञानबाट भवनको ठाँचा बृहद् हुन आल्यो भने अर्थात देशमा निर्माणको सम्पर्मा बजारको भूल्यस्थितिले चडेको अकालिंदो महंगाइको कारण तम्चानिधित खेवले भवनको ठाँचा हाललाई आधा भागमात्र निर्माण गरिरहेको देख तरहौं ।

२०५० साल आषाढ १३ गते जबनको गिलान्दास

भएको सो बौद्धबृद्धाभमभवन देश विदेशका चन्द्रादाता-हरूको सहयोगबाट अभिप्रेरित भै द्रुतगतिमा निर्माण भएको देखिन्छ । त्यस्तो विशाल परियोजनानुरूप निर्माण भएको भवनमा हालसरम झो ५ को सरकार बा गर्न सरकारी निकायको तरफबाट कुनै प्रकारको सहयोगसम्म-को आश्वासन नभएको जानकारी प्राप्त भएको छ तर बनेपा नगरपालिकाले बौद्धबृद्धाभमको हाताभिन्नबाट ढल निकासलाई स्तरीय र परिचालनार्थ नगद रु. १,०२,-११४।— चन्द्रा सहयोग दिएको मा नगरपालिकाको भद्रा बौद्धबृद्धाभम परिवार र अन्यलाई समेत उदाहरणीय भएको छ । यतरी नेपालका चन्द्रादाताहरूमा पनि नगद रु. १,११,०००/- रा दरले कोटा तिर्यग गर्न सहयोग गर्ने श्रीमान् तथा श्रीमती दिलरत्न शाश्वत, नयाँ सडक, काठमाडौं र सुभी नीलदेवी तुलाधर, कमलपोखरी काठमाडौं नाई तथा रु. १,००,०००/- का दरले नगद चन्द्रा दिने जलूमबृद्धि सिल्पकार, जोमबहाल, लक्ष्मिपुर ; श्रीमान् तथा श्रीमती रामकृष्ण मानन्धर, लाजिम्पात, काठमाडौं र श्रीमान् तथा श्रीमती धर्मसागर तुलाधर, कमलादी, काठमाडौंको सहयोग कहिल्ये बिस्तन सकिनेछैन । त्यस्तै विदेशी जापानबाट भिन्नु मासाग्रो मुरायामा तथा साथीहरू, जापानबाट रु. ४,८१,०००/- ; बाकाबायेसी, जापानबाट रु. ३,६०,०००/- ; सेइटोनुची विहार, जापानबाट रु. २,२०,०००/- ; दो चि चि, म्याम्यारबाट रु. १,१८,४८८/- ; साइमामोन चन्द्र, याइलंडबाट रु. १,०४,०००/- ; डूरान ट्रेट बेलायतको एलिजाबेथ बेल्ट्रोप-बाट रु. ६८, १०१/- तथा अन्य चन्द्रादाताहरूको सहयोग र गुणलाई समेत कहिल्ये बिस्तन हुन्म । निजीक्षेबाट त्यतरी बृद्धाभम निर्माण भएको देखेर चन्द्रा तथा सहयोग प्रदान गर्ने आश्वासन

दिने र दिइरहेकाहरू अप्त थुप्रे छन् जसमध्ये निर्वासित जीवन विताइरहेका पूज्य गुरु दलाइ लामाबाट उत्साहप्रद आश्वासन पाएको सम्बन्धित क्षेत्रले बताउँछन् । यस्तै थाइलैण्डका संघरण भिक्षु न्यानसंवर र संयुक्त राज्य अमेरिकाको क्यालिफोर्निया स्थित अमेरिका हिमालय काउण्डेशनबाट समेत दरो आश्वासन पाएको छ ।

मानवीय सेवा गर्ने सबैको मनसाप्रे हुन्छ । कोही प्रत्यक्षरूपमा अघि सरी सबैको सेवा गर्न चाहने हुन्छन् भने कोही अप्रत्यक्षरूपमा आपनो आँकात हेरी वा जिन्सी वा सल्लाह वा कुनै रूपमा सेवा गरिरहने हुन्छन् ।

आजको रात्रो संयुक्त परिवारको ढाँचामा एकल परिवारको बढी चाहनाको लोक- प्रियता भएको समाजमा अवकाश प्राप्त बृद्ध- बृद्धाहरू तिरकृत र असहायको दारुण दुःखमा जेलित पुरेका देखिन्दैन् । त्यस्तो बृहेसदालमा परे भएका दुःखद क्षणलाई कल्याण गर्न विकसित वा अविकसित देशहरूमा विभिन्न परोपकारी संस्था वा सामुदायिक संघ संस्थाहरूबाट सेवा गरिरहेको मा बौद्ध- समाजमा मात्र कल्याण, दान, धर्म, मैत्रीमा कहणा गर्ने

सामाजिक कार्यबाट अपवाह द्यै कुरे आउँदैन । तसर्थ बौद्धविहारका भिक्षु सुमंलको सामाजिक कार्यको सक्रियतामा बनेपास्थित ध्यानकुटी, विहारनिक बौद्धबृद्धाश्रमको निर्माणको यालनी गरी सबैलाई नयाँ कार्यको दिशातिर जागरण गराई उदाहरणयोग्य बन्नुभएको छ ।

यस बौद्धबृद्धाश्रम संचालनको लागि भिक्षु सुमंगलको नेतृत्वमा वहाँका सहयोगी तथा सहपाठी अनगारिका तथा उपासक-उपासिकाहरूको एउटा कार्यकारी समिति गठन गरी कार्य प्रारम्भ गरिरहेको छ । जतिपनि निर्माण- कार्य भइरहेको छ त्यति न यसको भवित्यको कार्यक्रम र नीतिमार्थिको महत्त्वपूर्ण दायित्व हुनेछ । प्राप्तः भूई तल्लै निर्माण पूरा हुन लागेको यस स्थितिमा आपनो भवित्यको कार्यक्रम र योजना कुन रूपमा जाने हो सोको अनभिज्ञ भएको बौद्धबृद्धाश्रम केही हदसम्म सुसुन्ध भएको ठान्नुपर्छ । तथापि संकल्प गरी चालेको कदमलाई दरोसंग टेकी आगाडि बढ्नेछ र बौद्धबृद्धाश्रमको काम उत्साहप्रद भै नेपालीकै लागि एउटा उदाहरणको रूपमा अडिग रहने नै छ भन्ने देखिएको छ ।

बुद्धको शान्ति चाहिएको छ

-टलकमान श्रेष्ठ
नुवाकोट

वैमनस्य, हिसा प्रचुर मात्रामा बढ्दो छ
सद्भाव, सत्त्वरित्र दुनियामा घट्दो छ
मानवतको पाठ पढ्न बिसें मान्द्येले
चारित्रिक सम्मान गर्न बिसें मान्द्येले
मान्द्ये उद्देश्य भैरहेछ
शान्ति कोरा कागजमा छ
शान्ति लुम्बिनीमा छ
शान्ति चैत्यमा छ

तर हामीलाई चाहिएको छ बुद्धको शान्ति
त्यही गाउँहरूमा ।
चाप्रा र कुपडीहरूमा
घर र महलहरूमा
शान्तिको तृष्णाले व्याकुल मानवलाई
बुद्धको शान्ति चाहिएको छ
बुद्धको मानवता चाहिएको छ
बुद्धको अर्हिसा चाहिएको छ ।

श्रीष्ट गतिविष्णु

बुद्धपूजा र धर्मदेशना

२०५१ फाल्गुन ३, काठमाडौं

यहाँको ग्रानन्दमुटीविहारमा प्रत्येक पूर्णिमाको कार्यक्रमग्रन्तसार भिक्षु महानाम महास्थविरसमक्ष शीलप्रार्थना भई शुभएको सो बेला बुद्धपूजा गराउँदै भिक्षु कुमार काश्यप महास्थविरले भन्नुभयो—“माघ-पूर्णिमाका दिन चतुर्ङ्ग सन्धिपातको घटना घटेको थियो। साडे बाहु सयभन्दा बढी अरहत्त्र प्राप्त भएका भिक्षु-हरूको समागम कसेको करकापदिना, कुनै पूर्व सूचना-विना भएको थियो र ती सबै भिक्षुहरूलाई भगवान् बुद्धले श्रोवाद प्रातिमोक्षको उपदेश दिनुभवको थियो। त्यसै दिन बहुश्रुत भिक्षुहरू सारिपुत्र र महामौद्गल्यायन महास्थविरलाई अप्रश्नावकको रूपमा स्थापित गरिएको र निजी सचिव भिक्षु ग्रानन्दलाई तथागत बुद्धहरूले आपनो ऋद्धिबलद्वारा कर्त्तवैकल्पसम्म आयुसंस्कार बढाउन सक्ने कुरा तीनपल्टसम्म गरिएको हो। पापी मारले भगवान् बुद्धसंग बुद्धशासनमा एक से एक योग्य भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक, उपासिका भइसकेको ले बुद्धले चाँडै नै महापरिनिर्वाण हुनुपर्यो भनी श्रागह गरेको मा बुद्धले श्राजको तीन महिनापछि बैशाखपूर्णिमाका दिन श्राफूले महापरिनिर्वाण हुने वचन दिई आयुसंस्कार परित्याग गरेको दिन यही माघपूर्णिमा हो।”

सो बेला धर्मदेशना गर्दै थामगेर प्रजारत्नले भन्नुभयो—“रिसको भावले वैरभाव शान्त हुनेछैन। मन्त्री र करुणा-

ले नै वैरभाव शान्त हुनेछ। कतैले कसैमाथि होइभाव राखिछाइयो भने काग र उल्लुको जीवनीको कथा जस्तै हाश्रो जीवन पनि वर्ष्य हुनेछ। तसर्थ प्राणीमावभा करुणा र मन्त्रीभाव राख्ने ग्रन्थास गर्नु जीवन सफल पार्नु हो। यसमा सबै बौद्धले ध्यान पुण्याउनु आवश्यक छ।”

पोखरामा राष्ट्रिय बौद्धसम्मेलन

२०५१ माघ ८, काठमाडौं—

धर्मोदयसमादारा आयोजना गरिएको आएको प्रत्येक दुई वर्षमा हुने राष्ट्रिय बौद्धसम्मेलन अबको पटकमा कास्की जिल्लाको पोखरामा हुने भएको छ। यो राष्ट्रिय गोठी यसम्ब्रवि क्षिप्रलवस्तुमा भएको थियो। यसै सित-सिलमा पोखरामा सो सम्मेलनको लागि प्रारम्भिक कास भएको जानकारीमा आएको छ र त्यहाँको धर्मोदय समाको शाखाले पूर्व तयारीस्वरूप बौद्धतीर्थयात्राको आयोजना गरेको छ। कास्की जिल्लाध्यापीरूपमा बौद्धजागरण छर्ने कार्यमा पोखरा शाखा प्रयत्नरत्न हुने कुरा पनि देखिन आएको छ।

उपासक उपासिकाहरूमा प्रशिक्षण

२०५१ फाल्गुन ११, ललितपुर—

यहाँको धापागाउँमा ज्योतिदयसंघका उपासक उपासिकाहरूका लागि संघाराम भिक्षु तालिमकेन्द्र, काठमाडौं र युवा बौद्धसमूहको संयुक्त आयोजनामा बुद्धधर्मसम्बन्धी सामान्य जानकारी, बुद्धधर्म र विकास, बुद्धधर्म एक जीवनपद्धति र ज्यावहारिकता आदि विषयमा

६ दिने प्रशिक्षण फागुन १६ गतेदेखि ऐ २५ जना उपासक
उपासिकाहरु सम्मिलित भएका थिए ।

बौद्धहाजिरी जवाफ प्रतियोगिता हुने

२०११ फागुन १८, ललितपुर-

बौद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा आयोजना हुने आएको
बौद्धहाजिरी जवाफ प्रतियोगिता यस पटकदो २५३६
ओं बुद्ध जयन्तीको उपलक्ष्यमा २३ ओंको रूपमा बौद्ध
बिहार युवा समूहको आयोजनामा हुने भएको छ । ४
बटा पुस्तकहरु रत्नसुधर शाकबहारा लिखित बौद्धगतका
स्मरणीय व्यक्तिहरु, भाग १; १० हेमराज शाकबहारा
लिखित चेतना आत्मकथा; विजु कुमारकाशमध्यारा
लिखित दशपारितिता र भिक्षु अनृतानन्द महास्वरिहारा
लिखित बुद्धजी इनीलाई आधार भानेर प्रश्न मरिने सो
प्रतियोगितामा सहभागी हुने स्वानका लागि तन्त्रव्य
राख्ने बौद्धबिहार युवासमूहको कार्यालयमा साँझ ५
देखि ७ बजे र नागवहालका हेराकालि तुहका: रहेका
छन् ।

आयुसंस्कार परित्याग दिवस

२०५१ फागुन ३ बते, भक्तपुर-

जानिका नायक महात्मा गौतम बुद्धले अनित्य
संसारलाई त्याम गर्ने हेतु अनुसार वज्रबट्टी मारलाई माघ-
पूर्णिमाका दिन त्यस दिनबाट ३ महिनापश्चात्को
बैशाखपूर्णिमाका दिन महावरनिर्बाण हुने घोषणा सहित
आयुसंस्कार परित्याग गरेको कुरा उद्बोधन गरेको दिनको
स्मरणस्वरूप यहोको नगदेशबूद्धबिहारमा आयुसंस्कार
पारित्याग दिवस समारोह मनाइयो । सो दिन भगवान बुद्धले
महास्थविरद्धय सारियुव र महामौद्गल्यामनलाई अप्रस्थान
दिनुभएको बिष्टो । बुद्धपूजा, श्रीलक्ष्मीनारायणप्रतिमालाई
शहर परिक्रमा गराई मनाइएको सो बेला धर्मदेशना गडे
माघपूर्णिमाको महत्त्व बौद्धगतमा प्रचार गरी उक्त शुभ
दिनलाई पर्वको रूपमा मनाउनुपर्ने कुरा बताउन्मयो ।

खुल्लामञ्चमा बौद्धसमारोह

२०५१ माघ ३, काठमाडौं-

भगवान् बुद्धले आयुसंस्कार त्याग गरेको माघ-
पूर्णिमाका दिन यहाँको भवाइसम्राट रेडियो, होटेल कोजी
परिवारको सक्रियता र आयुसंस्कार परित्याग दिवस
समारोह समितिको आयोजनामा भगवान् बुद्धको प्रतिमा-
लाई सजाएर भिक्षु, अनगारिका, उपासकोपासिका र
बाजागाजाका साथ नगरपरिकमा गराएर टुँडिखेलको
शहीदमञ्चमा पुगी सो स्थानमा समारोहको आयोजना
गरियो । न्हुँलेरत्न शाक्यको समाप्तित्वमा डा० शान्तवीर
तुलाधरद्वारा स्थागतभाषण गरिएको सो बेला प्रा० सुवर्ण
शास्त्र, १० बढीरत्न बज्राचार्य र इतिहासविद् मुवन-
लाल प्रधानले आयुसंस्कार परित्याग दिवसका साथे
बुद्धका व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी उपदेश र धर्मनिर-
पेभतासम्बन्धमा आक आपनो मन्त्रव्य व्यक्त गर्नुपर्यो ।
शान्तरत्न शाक्यद्वारा उद्घोषित सो समारोह विविध
बौद्धक्रियाकलाएँ र पुण्यानुमोदन भई सम्पन्न भएको
बिष्टो ।

महायानी विहारहरुमा भावपूजा

२०५१ फागुन २२, काठमाडौं-

यहाँको ओम बहालटोल निवाली बौद्धधर्मनिवाली
तीर्थबहादुर शाक्यले काठमाडौं जिल्लानन्तर्गतका महा-
यानी विहारहरुसा पिण्डपात्र तथूल दिल्ला सहित भाव-
पूजा गरियो । नेपालको सांकृतिक संपदामा अत्यन्त स्थान
रहेका विहारहरुको दुर्दशालाई अवगत गरी सोको
सुधारको आवश्यकता महसूस नदै चेतना जागृत गर्ने
हेतुले गरिएको सो पूजाक्रममा प्रा० सुवर्ण शाक्यद्वारा
रवित विहारको दर्द र मर्म सहितको प्राचीन महत्त्वका
कुरालाई इर्शाई व्यक्त गरिएको बत्तमय भावना उल्लेख
गरिएको धर्मवर्चा विहारपिले चढाइएको बिष्टो ।